

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Αριθμ. Πρωτ.: 1716
Ημερομηνία: 29 / 5 / 2022

ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΙΑΤΟΥ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
1930-1938
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΣΙΚΥΩΝ»

Βασιλική Παπαευθυμίου

Επιβλέπων: Μαρία Ζουμπούλη

Άρτα, Ιούνιος 2022

**THE MUSIC LIFE OF KIATO BETWEEN THE YEARS 1930-
1938 AS REPORTED IN THE «SIKION» NEWSPAPER**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Αρτα, Ιούνιος 2022

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής:
Μαρία Ζουμπούλη, αναπληρώτρια
2. Μέλος επιτροπής:
Λορέντα Ράμου, αναπληρώτρια
3. Μέλος επιτροπής:
Δημοσθένης Φιστουρής

© Παπαευθυμίου Βασιλική, 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση περί λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους.

Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Παπαευθυμίου Βασιλική

[Υπογραφή]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία επικεντρώνεται στην μουσική ζωή του Κιάτου κατά την τελευταία περίοδο του μεσοπολέμου (1930-1938). Μέσα από την αποδελτίωση της τοπικής εφημερίδας «Σικυών» και σε συνδιασμό με την βιβλιογραφία της περιοχής, αναδεικνύεται η ποικιλομορφία της μουσικής και των τεχνών της πόλης. Η οικονομική άνθηση της πόλης, εξαιτίας της κορινθιακής σταφίδας, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά, γίνεται ο λόγος που η πόλη του Κιάτου διακρίνεται σε οικονομικό κέντρο της Ελλάδας. Γνωρίζει και εντάσσει στην διασκέδαση του, το θέατρο, την λυρική μουσική, το χορό και τον κινηματογράφο. Οι μουσικές και πολιτιστικές του συνήθειες θυμίζουν μεγαλοαστική πόλη και σε καμία περίπτωση μικρή επαρχιακή πόλη. Η βιομηχανία που ανέπτυξε εξαιτίας της κορινθιακής σταφίδας και η κοντινή απόσταση από την Αθήνα την φέρνουν σε πλεονεκτική θέση και απολαμβάνει θεάματα της υψηλής κοινωνικής τάξης της πρωτεύουσας. Η εξαγωγή των συμπερασμάτων πραγματοποιήθηκε συνθέτοντας πληροφορίες από τα στοιχεία της εφημερίδας και της σχετικής βιβλιογραφίας είτε της περιοχής είτε γενικά.

Λέξεις-κλειδιά: Εφημερίδα «Σικυώ», Κιάτο, ευρωπαϊκή μουσική, θέατρο, λυρική μουσική

ABSTRACT

This degree assignment focuses on the music life of Kiato during the last period of the interlude years between the two wars (1930-1938). The variety of the music and the arts of the city is portrayed through the indexing of the local newspaper «Sikion» in conjunction with the bibliography of the local area. The economic growth of the city created by the Korinthian raisin, from the mid 19th century onwards, becomes the reason that the city of Kiato excels as a major economic center of Greece. It familiarizes itself with and incorporates the theatre, the lyrical music, the dance and the cinema in its recreational forms. It's musical and cultural habits give the impression of a large urban centre rather than a small provincial town. The industry that emerged due to the Korinthian raisin and the city's close proximity enabling its inhabitants to enjoy performances that cater to the upper class tastes of the capital. The conclusions that have been drawn are sourced from the local newspaper «Sikion» and the relevant bibliography of the area as well as same general relevant resources.

Keywords: Newspaper «Sikion», Kiato, European music, theatre, lyrical music

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	4
Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΣΙΚΥΩΝ».....	8
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ.....	13
Γλέντι.....	15
Καφεενία.....	18
Θέατρο.....	21
Λυρική μουσική.....	26
Αποκριές.....	31
Λαϊκές μουσικές.....	36
ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΘΕΣΜΟΙ.....	38
Φιλαρμονική.....	38
Οι πρώτες απόπειρες.....	38
Η θεσμοθέτηση.....	41
Το ρεπερτόριο.....	43
Μαντολινάτα.....	44
Μουσική σχολή και χρωδία.....	47
Χοροδιδασκαλεία.....	48
Κινηματογράφοι.....	50
ΣΥΛΛΟΓΟΙ.....	53
Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυριών.....	53
Σύλλογος Φιλοπτώχου Αδελφότητας.....	57
Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος.....	58
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	63

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία ήταν ένα ταξίδι ανακάλυψης μιας μικρής πόλης της βόρειας Πελοποννήσου, το Κιάτο. Καθώς έχω καταγωγή από το Δερβέني Κορινθίας, από μικρή άκουγα ιστορίες από τους μεγαλύτερους για τη σπουδαιότητά της και τον σημαντικό ρόλο που είχε στην ανάπτυξη της Ελλάδας και της βιομηχανίας της. Είναι μία πόλη με μεγάλη ιστορία που λίγοι γνωρίζουν, και που συνέδραμε καθοριστικά στην ελληνική οικονομία, μέσα από πολέμους και πάσης φύσεως κρίσεις. Επιθυμούσα να μάθω λοιπόν περισσότερα για την φυσιογνωμία της, την κοινωνική και την πολιτιστική της ζωή, και το πιο πρόσφορο μέσο γι' αυτό ήταν να ανατρέξω στις σελίδες του Τύπου της.

Η εκπόνηση της πτυχιακής εργασίας βασίστηκε κυρίως στην αποδελτίωση της εφημερίδας «Σικυών», η οποία εκδιδόταν στο Κιάτο. Η διαδικασία ήταν χρονοβόρα και επίπονη, παρά τούτα ολοκληρώθηκε επιτυχώς. Εξετάστηκαν τα φύλλα που σώζονται μέχρι σήμερα, τα οποία καλύπτουν τις χρονιές 1930 μέχρι 1938, δηλαδή την τελευταία περίοδο του μεσοπολέμου. Μελέτησα όλα τα άρθρα της εφημερίδας, αναζητώντας πληροφορίες για τη μουσική και πολιτιστική ζωή του Κιάτου, τις κατέγραψα σε ένα excel και τις κωδικοποίησα συστηματικά σε στήλες όπου σημειώθηκαν ημερομηνία, έτος έκδοσης, αριθμός φύλλου, όνομα άρθρου και περίληψη. Σε συνδυασμό με τις παράλληλες πηγές και τη βιβλιογραφία τη σχετική με την περιοχή πραγματοποιήθηκε στην συνέχεια μια σύνθεση, που ανέδειξε την ποικιλία και το ποιόν των κοινωνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων της περιοχής κατά τη δεκαετία του 1930, και επέτρεψε μια αρκετά πλήρη εικόνα για τις επιρροές και τις επιδράσεις τους.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα στην υλοποίηση της πτυχιακής εργασίας αφορούν κυρίως στα προβλήματα τεκμηρίωσης. Ενώ υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για την ιστορική εξέλιξη της πόλης, δεν είναι εύκολο να ιχνηλατήσει κανείς τους πολιτιστικούς και κοινωνικούς συλλόγους της, το θέατρο, τις γιορτές, την φιλαρμονική και την μαντολινάτα της. Οι μόνες πληροφορίες που αντλούμε για τα παραπάνω θέματα περιορίζονται στις σελίδες της «Σικυώνος», και η αποσπασματική τους φύση δυσχεραίνει την εξαγωγή συμπερασμάτων. Το πρόβλημα αυτό προσπάθησα να αντιμετωπίσω διασταυρώνοντας τα δεδομένα που αντλούσα από την

εφημερίδα με άλλες πηγές και με την βιβλιογραφία. Ως αποτέλεσμα, η συνολική εικόνα που διαμορφώθηκε ήταν αρκετή για να αντιληφθεί κανείς την πολιτιστική ταυτότητα και ιδιαίτερα την μουσική ζωή στο Κιάτο κατά τα χρόνια που η συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας ήταν αξιοσημείωτη.

Δεν θα μπορούσα ποτέ να φέρω σε πέρας την εργασία αυτή χωρίς την ανιδιοτελή υποστήριξη των γονέων μου και του αδελφού μου, που στέκονται πάντα δίπλα μου. Είμαι ευγνώμων για την αγάπη και την βοήθειά τους. Τα ίδια αισθήματα έχω να εκφράσω και για όλους τους φίλους μου, και ιδιαίτερα για την αγαπημένη μου Πέρσα Σέργη, που μου πρόσφερε την αμέριστη συμπαράστασή της.

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον μαέστρο της Φιλαρμονικής ορχήστρας Κιάτου κ. Ιωάννη Σπούλο, για το τεκμηριωτικό υλικό το οποίο μου εμπιστεύτηκε.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επόπτριά μου, κα. Μαρία Ζουμπούλη, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, για τη βοήθειά της, τις συμβουλές και τις διορθώσεις της, χάρη στις οποίες ολοκληρώθηκε η εργασία αυτή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η πολιτιστική ζωή μιας πόλης συνδέεται άρρηκτα με το πολιτικό και κοινωνικό της πλαίσιο, καθώς, επίσης, και με τη γεωγραφική της θέση. Στην περίπτωση της πόλης του Κιάτου, πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξή της έπαιξε η καλλιέργεια και το εμπόριο της περίφημης κορινθιακής σταφίδας, ο μαύρος χρυσός, όπως χαρακτηρίστηκε. Η κορινθιακή σταφίδα είναι κατά κύρια ομολογία υπεύθυνη για την ανάπτυξη της οικονομίας και της δημογραφίας του Κιάτου κατά τις αρχές του 20^{ού} αιώνα.

Σύμφωνα με τον περιηγητή Πausανία, η πόλη ιδρύθηκε στην Αρχαιότητα στην βορειοανατολική Πελοπόννησο, κοντά στις εκβολές του ποταμού Ασώπου. Η αρχαία Σικωνία, όπως ήταν το όνομά της, ήταν χτισμένη σε απόσταση 2.200 μέτρων από τη θάλασσα¹. Η σημερινή θέση της πόλης είναι στις ακτές του βορειοανατολικού κορινθιακού κόλπου, και έχει μετονομαστεί σε Κιάτο, πιθανόν από τις λέξεις «κάτω» ή «κει κάτω», που σηματοδοτούν την παραθαλάσσια χωροθέτησή της². Διοικητικά, ο δήμος Σικωνίας με έδρα το Κιάτο, μετά την τελική μορφή του το 1945, ανήκει στον νομό Κορινθίας³.

Τις δεκαετίες 1920 και 1930, η πόλη από Κιάτο μετονομάστηκε εκ νέου σε Σικωνία, αλλά τον Νοέμβρη του 1937 επανήλθε η ονομασία Κιάτο⁴.

Η κορινθιακή σταφίδα ήταν η κυριότερη πηγή εισοδημάτων της νεότερης Ελλάδας, καθώς από το 1859 μέχρι το 1864 αντιπροσώπευε το 51,3% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας⁵. Ενώ το 1828 το Κιάτο αριθμεί 15 οικογένειες με 60 κατοίκους⁶, το 1885 οι κάτοικοι ανέρχονται 1.046, με τους 796 να ασχολούνται με τη γεωργία⁷. Η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού της περιοχής του Κιάτου αποζητούσε ρυμοτομικό σχέδιο πόλεως, το οποίο τελικά εγκρίθηκε το 1898⁸.

¹ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο στο διάβα του χρόνου, Κιάτο 2015, σελ. 25-27.

² Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 286.

³ Θεοδόσιος Κοντόζογλου, Κόρινθος, Σελίδες από την Νεότερη Ιστορία της, Γ' τόμος, Δήμαρχοι Κορινθίων 1834 – 2014, Rap Media, Κόρινθος 2014, σελ. 15.

⁴ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 283.

⁵ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 83.

⁶ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 52.

⁷ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 74.

⁸ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 85, 103.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα ήταν καταλυτικές για την περιοχή. Η διακυβέρνηση Χαριλάου Τρικούπη από το 1880 έφερε πολλές μεταρρυθμίσεις, με τη βοήθεια δανείων από την Ευρώπη. Ιδιαίτερα η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου το 1893 και η εγκατάσταση του σιδηροδρομικού δικτύου, που ένωσε την επαρχία με την πρωτεύουσα, έδωσαν ώθηση στην ναυτική δύναμη⁹. Η σημαντική αυτή συνθήκη, πέρα από τις ευεργετικές συνέπειες που είχε στο εμπόριο της κορινθιακής σταφίδας, είχε σαν αποτέλεσμα και τη γενικότερη ανάπτυξη της πόλης, όπως και του πληθυσμού της, που το 1892 ανέρχεται σε 1.315 κατοίκους¹⁰.

Όμως, όπως είναι γνωστό, οι υψηλοί φόροι για την πίστωση των δανείων και η καταστροφική πτώση της διεθνούς τιμής της σταφίδας ανάγκασαν τον Τρικούπη το 1893 να κηρύξει σε πτώχευση τη χώρα, με συνέπεια την έκρηξη της ανεργίας και την αθρόα μετανάστευση στην Αμερική. Κατά συνέπεια, ενώ το 1901 καταγράφονται 2.528 κάτοικοι στο Κιάτο¹¹, το 1907 ο αριθμός αυτός έχει μειωθεί σε 1.903¹².

Ακολούθησε μια δεκαετία πολιτικής και οικονομικής αστάθειας, καθώς η Ελλάδα συμμετείχε στους δύο Βαλκανικούς πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στον οποίο οδηγήθηκε έπειτα από έναν επώδυνο εθνικό διχασμό. Στο τιμόνι της χώρας, ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε ρίξει το βάρος της διακυβέρνησής του στην υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας», με τις γνωστές συνέπειες¹³. Για την πόλη του Κιάτου, αυτό γίνεται αισθητό από την απογραφή του πληθυσμού το 1920, οπότε καταμετρούνται 2.041 κάτοικοι, δηλαδή μόλις 140 περισσότεροι από την τελευταία απογραφή¹⁴.

Η συνθήκη της Λοζάνης της 24^{ης} Ιουλίου 1923, που προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών σύμφωνα με το θρήσκευμα ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους¹⁵, είχε ως αποτέλεσμα να εγκατασταθούν στο Κιάτο 900 πρόσφυγες¹⁶.

⁹ Richard Clogg, Σύντομη ιστορίας της νεώτερης Ελλάδας, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2012, σελ. 140.

¹⁰ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 81.

¹¹ Ματθαίος Ανδρεάδης, Η Κορινθία τον 20 αιώνα, τόμος Α΄ 1901-1908, Αθήνα 2012, σελ. 20.

¹² Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή στην χρονολογική ιστορία της Σικυωνίας: από το 5.000 π.Χ. έως το 2010 μ.Χ., Ευρωπρίντ, Αθήνα 2010, σελ. 268.

¹³ Richard Clogg, Σύντομη ιστορία... ό.π., σελ. 116.

¹⁴ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 287.

¹⁵ Richard Clogg, Σύντομη ιστορία... ό.π., σελ. 178.

Η καλλιεργήσιμη γη που τους αποδόθηκε¹⁷ στην περίοδο του μεσοπολέμου αύξησε την καλλιέργεια στην περιοχή της Σικυωνίας κατά 30% και την παραγωγή κατά 70%, με αποτέλεσμα να αντιπροσωπεύει το 50% των ελληνικών εξαγωγών. Όπως ήταν αναμενόμενο, ακολούθησε δημογραφική αύξηση, με το Κιάτο το 1923 να μετρά 2.500 κατοίκους¹⁸.

Μετά το 1920, η μεγάλη παραγωγή μαύρης σταφίδας έγινε αιτία για τη δημιουργία εργοστασίων επεξεργασίας και εξαγωγής από δύο μεγάλες αστικές οικογένειες του Κιάτου, τις οικογένειες Ζούζουλα και Φραντζή, οι οποίες απασχολούσαν μεγάλο αριθμό κατοίκων της περιοχής και κατέστησαν το Κιάτο ένα μεγάλο για τα δεδομένα της εποχής οικονομικό και εμπορικό κέντρο.

Η οικονομική άνθηση συνεχίστηκε κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Ενώ η οικονομία της Ελλάδας συρρικνώνεται σημαντικά εξαιτίας της ταυτόχρονης μεγάλης καταστροφής στην μικρασιάτικη σταφιδάμπελο και της παραγωγής της Αυστραλίας, η οικονομία του Κιάτου πολλαπλασίασε τις εξαγωγές της κορινθιακής σταφίδας¹⁹, γεγονός που βοήθησε στις επιτυχημένες οικονομικές δραστηριότητες της Κορινθίας. Η ευημερία και η άνθηση του Κιάτου αρχίζει να φαίνεται από την προοδευτική πληθυσμιακή αύξηση, καταγράφοντας 2.878 και 5.210 κατοίκους τις χρονιές 1928²⁰ και 1940²¹ αντίστοιχα.

Η μεγάλη ευημερία του τόπου στις αρχές του 20ου αιώνα είχε σαν αποτέλεσμα να αναπτυχθούν και διάφορες πτυχές του πολιτισμού, όπως η μουσική και οι τέχνες, θέμα το οποίο είναι το αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας, που βασίζεται στην αποδελτίωση της εφημερίδας «Σικυών». Η πρωτογενής αναζήτηση που πραγματοποιήθηκε στα σωζόμενα φύλλα της εφημερίδας που εκδόθηκαν από το 1930 μέχρι το 1938, σκιαγραφεί την εικόνα της πολιτιστικής ζωής του Κιάτου. Μέσα από την αποδελτίωση και τη γενικότερη έρευνα της βιβλιογραφίας της περιοχής αναδεικνύεται η μουσική ταυτότητα της πόλης και αναδύονται λεπτομέρειες και

¹⁶ Βασιλική Ευστρατίδου-Δημητροπούλου, Ο προσφυγικός κόσμος της Κορινθίας, Πρακτικά, Γ' Παγκορινθιακού συνδέσμου, Ίδρυμα Κορινθιακών Μελετών, Κιάτο 2009, σελ. 414.

¹⁷ Σωτήρης Κοκκωνάκης, Η συμβολή της σταφίδας στην οικονομία της περιοχής του Κιάτου κατά τον μεσοπόλεμο, Πρακτικά Γ' Παγκορινθιακού συνεδρίου, Κιάτο 2009, σελ. 45.

¹⁸ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 290.

¹⁹ Σωτήρης Κοκκωνάκης, Η συμβολή της σταφίδας... ό.π., σελ. 46.

²⁰ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 299.

²¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 722.

στοιχεία που δεν ήταν ευρέως γνωστά. Επιπρόσθετα, προκύπτουν συμπεράσματα όχι μόνο για τα πολιτιστικά δρώμενα, αλλά και γενικότερα για την κοινωνία του Κιάτου εκείνη την εποχή.

Από τα άρθρα και τις μόνιμες στήλες της εφημερίδας, αλλά και από τις πολυάριθμες διαφημίσεις, ακόμα και εκεί όπου η μουσική δεν ήταν κύριο θέμα, συλλέχτηκαν πληροφορίες που επέτρεψαν να «δούμε» τα γλέντια και τα πανηγύρια στην ύπαιθρο του δήμου Σικυωνίας, τα μεγάλα κέντρα διασκεδάσεως και τους πολυχώρους πολιτισμού, τους πολυάριθμους περιοδεύοντες θιάσους που επισκέπτονταν το Κιάτο και το ρεπερτόριό τους, την ιδιαίτερα μεγάλη χορευτική κίνηση μέσα από τις χορευτικές ομάδες και τις θεσμοποιημένες διοργανώσεις χορών και φυσικά την εκλεπτυσμένη λυρική μουσική της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Επίσης, μπορέσαμε να κατανοήσουμε την δράση των κοινωνικών και πολιτιστικών συλλόγων της πόλης σε σχέση με την ανάπτυξη και την ανάδειξη της μουσικής, αλλά και τον ρόλο της ίδιας της εφημερίδας στην προσπάθεια σύστασης φιλαρμονικής και μαντολινάτας. Τέλος, διακρίναμε και τα αποτελέσματα της λογοκρισίας που δέχτηκε ο ελεύθερος τύπος και οι τέχνες από την δικτατορία του Μεταξά.

Στις επόμενες σελίδες, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, μετά από μια περιγραφή όσο γίνεται πιο στοιχειοθετημένη της ταυτότητας του εντύπου που βρίσκεται πίσω από την παρούσα πτυχιακή εργασία. Τα αποτελέσματα αυτά κατηγοριοποιήθηκαν με βάση δύο άξονες, την καθαυτή πολιτιστική δραστηριότητα, με έμφαση στην μουσική, και στην θεσμική της πλαισίωση. Ο δεύτερος αυτός άξονας αναπτύσσεται σε δυο ενότητες: η πρώτη αφορά τους θεσμούς που σχετίζονται άμεσα με την μουσική, η δεύτερη τους συλλόγους γενικότερα. Στον επίλογο η σύνθεση όλων των δεδομένων αποτυπώνει την γενική και συνολική εικόνα που η «Σικυών» μας δίνει για το μεσοπολεμικό Κιάτο.

Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΣΙΚΥΩΝ»

Η πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τη δημοσιογραφία και τον Τύπο σε μια γενικότερη πρόοδο και δημιουργική ανάπτυξη στον ελλαδικό χώρο²². Αφενός τα μεγάλα επιτεύγματα της τεχνολογίας και αφετέρου οι πολεμικές και πολιτικές αναταραχές εκείνης της περιόδου, οπότε η ανάγκη για ενημέρωση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα των πολιτών γίνεται πλέον απαίτηση²³, είναι οι δύο σημαντικοί λόγοι που η εποχή εκείνη για τον Τύπο ονομάστηκε βιομηχανική περίοδος²⁴ ή «χρυσή εποχή»²⁵.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η βιομηχανική επανάσταση επηρεάζει δραματικά όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου και ακόμα περισσότερο την δημοσιογραφία και τον Τύπο. Η εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων, όπως ο ηλεκτρικός τηλεγράφος και τα πιεστήρια²⁶, αλλάζουν την ροή της διακίνησης της πληροφορίας και επιτρέπουν γρήγορη και ποιοτική εκτύπωση των εφημερίδων²⁷. Αποτέλεσμα του νέου αυτού επαγγελματισμού ήταν ο ειδησεογραφικός Τύπος να επισημοποιηθεί το 1905 με την ίδρυση του αθηναϊκού πρακτορείου ειδήσεων²⁸.

Όπως χαρακτηριστικά λέει η Κατερίνα Μυστακίδου, «στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα ο λαός ζητούσε την πραγματοποίηση των εθνικών συμφερόντων με πιο επιτακτικό αίτημα αυτό της πολιτικής αλλαγής»²⁹. Η συμμετοχή της Ελλάδας στους δύο Βαλκανικούς πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως η προσπάθεια υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας ήταν τα θέματα για τα οποία το κοινό ζητούσε να ενημερωθεί και που τελικά δεσπόζουν στις

²² Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα στον τύπο του γένους, ο Τύπος στην Ελλάδα και στην οθωμανική αυτοκρατορία (1800-1924), Πατάκη, Αθήνα 2004, σελ. 135.

²³ Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Τα χρόνια της ακμής (1864-1922), Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784-1974), τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σελ. 35.

²⁴ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 136.

²⁵ Άρης Κουμπάρελης, Σύνοψη Ιστορίας Ελληνικού Πολιτικού Τύπου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Αργοστόλι 2020, σελ. 10.

²⁶ Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Τα χρόνια της ακμής... ό.π., σελ. 35.

²⁷ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 136.

²⁸ Άρης Κουμπάρελης, Σύνοψη Ιστορίας.. ό.π., σελ. 10.

²⁹ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 135.

μεγάλες αθηναϊκές εφημερίδες της εποχής. Οι ραγδαίες εξελίξεις της επικαιρότητας, μαζί με την μείωση του αναλφαβητισμού και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου³⁰ επέφεραν στις εφημερίδες και στον Τύπο αύξηση της δημοτικότητάς τους και των πωλήσεών τους.

Ο Τύπος στην Ελλάδα διαδραματίζει τόσο σημαντικό ρόλο, που συμβάλλει κατά ένα μεγάλο ποσοστό στη δημιουργία του εθνικού διχασμού λίγο πριν την ένταξη της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι εφημερίδες της εποχής διχάστηκαν ανάμεσα σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετα κυρίαρχα μέτωπα. Το πρώτο ήταν υπέρ του Φιλελευθέρου κόμματος που αντιπροσώπευε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η προοδευτική ιδεολογία του, η οποία πρέσβευε τη Μεγάλη Ιδέα, και το δεύτερο ήταν υπέρ του συντηρητισμού που αντιπροσώπευε ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄³¹. Η διάσταση απόψεων των εφημερίδων ήταν αρκετά μεγάλη, ενώ εξίσου μεγάλη είναι και η έλλειψη κριτικής προς τις παρατάξεις που υποστηρίζουν, με αποτέλεσμα να διχαστεί ο ελληνικός λαός και να επέλθει ο εθνικός διχασμός³².

Στα τέλη της 3^{ης} δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα επιβάλλεται το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του 1936. Πρόκειται για ένα ολοκληρωτικό καθεστώς που ο Ιωάννης Μεταξάς εγκατέστησε με στρατιωτικό νόμο³³. Το καθεστώς του Μεταξά δημιούργησε άμεσα το Υπουργείο Τύπου και Τουρισμού υπό τον Θεολόγο Νικολούδη, το οποίο πέρα από τις άλλες αρμοδιότητές του ήταν υπεύθυνο για τη διάδοση των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος, αλλά και για τη λογοκρισία, δηλαδή «την εποπτεία των εφημερίδων, περιοδικών, βιβλίων και εντύπων εν γένει, των θεατρικών και κινηματογραφικών έργων, των διαλέξεων, δίσκων γραμμοφώνων, ραδιοφωνικών εκπομπών κλπ.»³⁴. Ο ελληνικός Τύπος και η δημοσιογραφία, τόσο στην πρωτεύουσα, όσο και στην υπόλοιπη ελληνική επικράτεια, υφίστανται τις βαριές συνέπειες της απώλειας της ανεξαρτησίας τους.

Έχει προηγηθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μια σημαντική άνθηση της παρουσίας του Τύπου σε ολόκληρη την ελληνική ύπαιθρο³⁵. Πολλές επαρχιακές

³⁰ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 136.

³¹ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 139.

³² Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 141.

³³ Σπυρίδων Πλουμίδης, Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941), Αθήνα 2016, σελ. 27.

³⁴ Σπυρίδων Πλουμίδης, Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά... ό.π., σελ. 30-31.

³⁵ Αντώνης Σκαμνάκης, Ο ημερήσιος τύπος της περιφέρειας, Ιστορία και προοπτικές, Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου,

εφημερίδες επιβιώνουν και συνεχίζουν την έκδοσή τους μέσα στην δίνη των μεγάλων πολιτικών εξελίξεων³⁶. Αν πρέπει να αναφερθούμε συγκεκριμένα στο νομό Κορινθίας, μέχρι το 1940 καταγράφονται 25 εφημερίδες, οι οποίες ανήκουν σε όλη την Αργολιδοκορινθία, 18 μόνο στην Κόρινθο και μία στο Κιάτο, η «Σικυών»³⁷.

Η εφημερίδα «Σικυών» εμφανίζεται στο προσκήνιο το 1927. Εκδότης της είναι ο Ιωάννης Π. Ανδρούτσος, ιδιοκτήτης ενός ιστορικού βιβλιοπωλείου στο Κιάτο. Το μεγάλο αυτό κεντρικό βιβλιοπωλείο είχε ιδρύσει το 1898 ο Γεώργιος Τσίτας και το μεταβίβασε δυο χρόνια αργότερα στον πατέρα του Ιωάννη, τον Πανάγο Α. Ανδρούτσο. Ο Πανάγος, με καταγωγή από την Πρέβεζα, εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Κιάτο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα³⁸ και παντρεύτηκε την αδερφή του Γεώργιου Τσίτα, Αγγελική³⁹. Όταν το βιβλιοπωλείο βρέθηκε στα χέρια του του Ιωάννη Π. Ανδρούτσου, εκείνος επέκτεινε τις δραστηριότητές του και ξεκίνησε να εκδίδει την «Σικυώνα». Διευθυντής και σατιρογράφος ήταν ο Τάσος Χαραλάμπης, που έφερε το ψευδώνυμο «Μώμος». Η πρώτη περίοδος έκδοσης της εφημερίδας είχε μικρή διάρκεια, μόλις ένα έτος (1927-1928). Δυστυχώς, κανένα φύλλο της εφημερίδας από την εποχή εκείνη δεν έχει διασωθεί.

Έναν χρόνο αργότερα, το 1929, ο Οδυσσέας Π. Ανδρούτσος, αδερφός του Ιωάννη, αναλαμβάνει να συνεχίσει την έκδοση της εφημερίδας. Ο Οδυσσέας Π. Ανδρούτσος γεννήθηκε στο Κιάτο το 1906 και σπούδασε στην Πάτρα σε ιδιωτική σχολή λογιστικών, όπου έμαθε την τέχνη του τυπογράφου. Εν συνεχεία άνοιξε το πρώτο ηλεκτρονικό τυπογραφείο της περιοχής, που επέτρεψε την παραγωγή της εφημερίδας⁴⁰. Διευθυντής της «Σικυώνας» ανέλαβε αρχικά ο δικηγόρος Πέτρος Ρηγάδης του Ιωάννη. Στις 20 Μαΐου του 1932 η διεύθυνση της εφημερίδας περιήλθε στον ίδιο τον εκδότη μέχρι τις 20 Ιανουαρίου 1941, οπότε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος

Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών Εθνικού ιδρύματος Ερευνών, Επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Αθήνα 2002, σελ. 253.

³⁶ Κατερίνα Μυστακίδου, Η μεγάλη Ιδέα... ό.π., σελ. 135.

³⁷ Σώζων Θωμόπουλος, Ο κορινθιακός τύπος, εφημερίδες - περιοδικά (1874-1924), Συμβολή στην ιστορία του ελληνικού τύπου, Αθήνα 1966, σελ. 3, 4.

³⁸ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 572.

³⁹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 372-373.

⁴⁰ Γεώργιος Καρούλας, Κορινθιακές ιστορικές μνήμες, Κιάτο 1992, σελ. 185.

στρατεύθηκε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αργότερα, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος έγινε πρόεδρος της κοινότητας Σικυωνίας από τις 11/06/1943 μέχρι τις 11/07/1944⁴¹.

Μέχρι την εποχή αυτή, η «Σικυών» ήταν το μόνο δημοσιογραφικό όργανο της πόλης του Κιάτου. Από τη δεύτερη περίοδο κυκλοφορίας της εφημερίδας σώζονται σήμερα τα φύλλα 8 ετών, από το 1930 έως το 1938. Στην παρούσα εργασία τα φύλλα αυτά αποδελτιώθηκαν συστηματικά, σε μια προσπάθεια να φωτιστεί η ιστορία της συγκεκριμένης περιοχής, αλλά και της ελληνικής επαρχίας γενικότερα.

Αρχικά, η «Σικυών» ήταν εβδομαδιαία και ως προς τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της ήταν τετρασέλιδη και σε σχήμα 2°. Ξεκίνησε να εκδίδεται ως ανεξάρτητη, αλλά η δικτατορία που επέβαλλε ο Ιωάννης Μεταξάς το 1936 δεν την άφησε ανεπηρέαστη. Καθώς ο δημόσιος λόγος όφειλε να εγκριθεί από την επιτροπή λογοκρισίας πριν την δημοσίευσή του, η ελεύθερη διάδοση διαφορετικών πολιτικών - και όχι μόνο- απόψεων ανεστάλη⁴². Τα θέματα που πραγματεύονται οι σελίδες της ήταν κυρίως αγροτικά, και ειδικότερα τα προβλήματα γύρω από την καλλιέργεια της κορινθιακής σταφίδας. Αυτές ήταν κατ' εξοχήν και οι ειδήσεις που δημοσιεύονταν πρωτοσέλιδα. Αν όμως διατρέξουμε τις υπόλοιπες στήλες της, βλέπουμε ότι τα αγροτικά ζητήματα δεν μονοπωλούν το περιεχόμενο. Αντίθετα, η εφημερίδα εστιάζει τακτικά σε πολιτικά θέματα τοπικού και εθνικού ενδιαφέροντος, και δημοσιεύει αξιολογικές έρευνες γύρω από την τοπική ζωή και κίνηση του Κιάτου και πολλές φιλολογικές μελέτες⁴³. Στα 12 χρόνια της κυκλοφορίας της αναφέρονται ως συνεργάτες της, πέρα από τους προαναφερθέντες, ο Δ. Μπόμπολας, ο Κ. Γαλάνης και ο Γ. Πρεδάρης⁴⁴. Συνεργάτης ήταν επίσης ένα σημαίνον πρόσωπο του Κιάτου, ο διακεκριμένος δικηγόρος της περιοχής Λουδοβίκος Σγουρός, ο οποίος υπήρξε πρόεδρος της κοινότητας Σικυωνίας το 1925 και το 1934, αλλά και πρόεδρος του λιμενικού ταμείου Κιάτου⁴⁵. Για τους υπόλοιπους συνεργάτες, δυστυχώς, δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με την κοινωνική και επαγγελματική τους πορεία.

Πιο αναλυτικά, στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας τοποθετούνταν συστηματικά το κεντρικό θέμα, το οποίο τις περισσότερες φορές μονοπωλούσε το

⁴¹ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 146.

⁴² Σπυρίδων Πλουμίδης, Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά... ό.π., σελ. 77.

⁴³ Σώζων Θωμόπουλος, Ο κορινθιακός τύπος... ό.π., σελ. 27.

⁴⁴ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 260.

⁴⁵ Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δοξα... ό.π., σελ. 224.

σταφιδικό ζήτημα της Κορινθίας ή κάποιο επίκαιρο πολιτικό θέμα. Οι επόμενες τρεις σελίδες αφιεωνόταν σε μια πλούσια ειδησιογραφία γύρω από την κοινωνική και πολιτιστική ζωή του Κιάτου, αλλά και όλης της επαρχίας Σικυωνίας. Πολλές φορές υπήρχαν ειδήσεις και από γειτονικούς δήμους ή και από την πρωτεύουσα του νομού Κορινθίας. Σημαντικό μέρος της εφημερίδας καταλάμβαναν οι διαφημίσεις, συχνά ολοσέλιδες, όπου βρίσκουμε πολλά εμπορικά καταστήματα της πόλης, καθώς και καινούργια προϊόντα της αγοράς. Σταθερή παρουσία είχαν επίσης διάφορες άλλες στήλες με πολλά θέματα, όπως κοινωνικά (γάμοι, αρραβώνες, κ.α.), γνωστοποιήσεις και ευχαριστήρια μηνύματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αποδελτίωση έχουν επίσης οι μικρές ή μεγάλες αγγελίες, που αφορούσαν σε πωλήσεις ιδιωτικών ή μη αγαθών και οι ανακοινώσεις που διαφήμιζαν συνήθως κάποια κοινωνική ή ιδιωτική εκδήλωση. Εδώ χαρτογραφείται η πολιτιστική κίνηση, καθώς αποτυπώνονται η παρουσία κάποιου γνωστού θιάσου στην πόλη, η διοργάνωση χορού επ' ευκαιρία κάποιας εορτής είτε από συλλόγους της περιοχής, είτε από ιδιώτες, κ.ά. Τέλος, οι σελίδες της εφημερίδας φιλοξενούσαν συχνά λογοτεχνικά έργα από νέους ή και καταξιωμένους πεζογράφους, ποιητές και στιχουργούς.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Τις πρώτες δεκαετίες μετά την επανάσταση των Ελλήνων έναντι της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως είναι αναμενόμενο δεν υπάρχουν στην περιοχή οργανωμένες πολιτιστικές δραστηριότητες. Οι προτεραιότητες υπαγορεύονται από τις επείγουσες ανάγκες της συγκρότησης του νέου Κράτους, οπότε για την περιοχή του Κιάτου όπως και για όλη την επικράτεια η μόρφωση των παιδιών και η ανοικοδόμηση σχολείων είχε πρωταρχικό ρόλο⁴⁶.

Όπως αναφέρει η εφημερίδα «Σικυών» σε άρθρο της στις 3 Σεπτεμβρίου του 1933, η πόλη του Κιάτου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε την όψη χωριού, του οποίου οι δρόμοι μεταβάλλονταν σε μικρές λίμνες την περίοδο του χειμώνα. Υπήρχε μόνο ένα καφενείο με γραμμόφωνο, που επιστρατεύονταν για τη διασκέδαση των κατοίκων όταν γινόταν κάποια εορτή. Έτσι, οι ξένοι επισκέπτες δεν έφευγαν με τις καλύτερες εντυπώσεις από το Κιάτο⁴⁷. Αντίθετα, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η οικονομική ενίσχυση της περιοχής από το εμπόριο της κορινθιακής σταφίδας συνέβαλε καθοριστικά στην δημογραφική αύξηση και στην γενικότερη ακμή της πόλης, που σηματοδοτείται από την ανοικοδόμηση ιδιωτικών και δημόσιων κτιρίων. Στην ανοικοδόμηση αυτή, μια από τις προτεραιότητες είναι τα σχολεία. Το 1840 ξεκίνησε η λειτουργία του πρώτου μονοθέσιου δημοτικού σχολείου αρρένων στο Κιάτο, αλλά μόνο για 6 μήνες. Το 1858 επανιδρύθηκε ως μονοθέσιο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων. Το αντίστοιχο μονοθέσιο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων ιδρύθηκε δυο δεκαετίες αργότερα, το 1879⁴⁸. Το πρώτο γυμνάσιο Κιάτου, ήταν επίσης τετρατάξιο και ιδρύθηκε το 1917 επί βασιλείας Αλεξάνδρου με βασιλικό διάταγμα⁴⁹. Όταν αυξήθηκε ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών τους, ξεκίνησαν οι πρώτες πολιτιστικές εκδηλώσεις με αφορμή τις εθνικές επετείους και τις τοπικές γιορτές. Οι μαθητές με την καθοδήγηση των δασκάλων τους διοργανώνουν θεατρικές παραστάσεις αντλώντας τα θέματά τους κυρίως από την επανάσταση του 1821 ή από

⁴⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 691.

⁴⁷ «Σικυών», φύλλο της 03/09/1933.

⁴⁸ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Το χρονικό του 1^{ου} δημοτικού σχολείου Κιάτου (1840-2018)*, Ίσθμιον, Κιάτο 2018, σελ. 13, 16-17.

⁴⁹ Σωτήρης Κοκκωνάκης, *Ιστορίες από τα θρανία – Πρόσωπα και γεγονότα, Το γυμνάσιο Κιάτου και η συνέχειά του 1917-2007, 100 χρόνια από το τετρατάξιο γυμνάσιο στο... 1^ο γυμνάσιο και στο 1^ο λύκειο*, Ίσθμιον, Κιάτο 2018, σελ. 57.

άλλα ιστορικά επιτεύγματα των Ελλήνων⁵⁰. Θα σημειώσουμε εδώ ότι ενώ το μάθημα της ωδικής εντάσσεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων από το 1879⁵¹, στο γυμνάσιο του Κιάτου καθυστέρησε να εισαχθεί, και το πρωτοεντοπίζουμε μόλις το 1931⁵².

⁵⁰ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 691.

⁵¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Το χρονικό... ό.π.*, σελ. 22.

⁵² Με προεδρικό διάταγμα της κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1931 ανακοινώθηκε το αναλυτικό πρόγραμμα των δημοτικών και γυμνασίων, το οποίο περιελάμβανε για πρώτη φορά το μάθημα της ωδικής και στα γυμνάσια. Βλ. Σωτήρης Κοκκωνάκης, *Ιστορίες από τα θρανία... ό.π.*, σελ. 88.

Γλέντι

Πριν τον 20^ο αιώνα δεν υπήρχαν στο Κιάτο κέντρα διασκεδάσεων. Το γλέντι (γάμοι, βαπτίσεις, πανηγύρια, εθιμοτυπικές εορτές) ήταν υπόθεση της υπαίθρου, εκεί όπου τελείωνε ο οικισμός και ξεκινούσαν τα σταφιδάλωνα. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι δημόσιοι χοροί πραγματοποιούνταν στα αλώνια, με ορχήστρα που αποτελούνταν από έναν ή δύο ζουρνάδες (ή πίπιζες ή καραμούζες) και ένα τύμπανο (νταούλι)⁵³, όργανα με δυνατό διαπεραστικό ήχο, που μπορούσε να είναι λειτουργικός στον εξωτερικό χώρο. Το κλαρίνο δεν υπήρχε ακόμα στην τοπική παράδοση. Ο ζουρνάς μαζί με το νταούλι ήταν η τυπική «ζυγιά», το συγκρότημα δύο οργάνων που χαρακτήριζε την ηπειρωτική Ελλάδα⁵⁴. Μαρτυρίες για την ύπαρξη της συγκεκριμένης ζυγιάς στην περιοχή στην οποία εστιάζουμε έχουν αποδελτιωθεί για το Ελληνοχώρι, όπου η πίπιζα και το νταούλι συνόδευαν τους χορευτές στον τσάμικο και τον καλαματιανό⁵⁵, αλλά και το Καίσαρι, όπου σιγά-σιγά η πίπιζα αντικαταστάθηκε από το κλαρίνο⁵⁶. Πράγματι, την περίοδο του μεσοπολέμου τη θέση της ζυγιάς πήρε οριστικά η κομπανία όπου πρωταγωνιστεί το κλαρίνο, συνοδευόμενο από βιολί, λαούτο, σαντούρι⁵⁷. Πολλά παραδείγματα τέτοιας κομπανίας στην ευρύτερη περιοχή της Σικυωνίας αποδελτιώνονται μέσα από την εφημερίδα «Σικυών»: αφορούν στα πανηγύρια του Διμηνιού στις 14 Μαΐου του 1933⁵⁸ και του Βασιλικού στις 27 Μαΐου 1934⁵⁹, με την παρουσία του ονομαστού Γιώργου Παπασιδέρη και της κομπανίας του, που αποτελούνταν από κλαρίνο, βιολί και κιθάρα. Άλλες κομπανίες, με κλαρίνο, βιολί, λαούτο και σαντούρι καταγράφονται σε πολλά πανηγύρια των χωριών της Σικυωνίας⁶⁰. Πολλές φορές τα πανηγύρια φιλοξενούν κομπανίες εξ Αθηνών⁶¹, με τη

⁵³ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 295-296.

⁵⁴ Φοίβος Ανωγιαννάκης, Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, Αθήνα 1976, Εθνική τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 165.

⁵⁵ Πέτρος Τσιούγκος, Αρχαία και Νέα Ιστορία του χωριού μου, Ελληνοχώρι Κορινθίας, Κιάτο 2000, σελ. 90.

⁵⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, Το Καίσαρι του δήμου Σικυωνίας, Γεωγραφία, Ιστορία και Λαογραφία, Παλαιά και Νέα, Ίσθμιον, Κιάτο 2013, σελ. 539.

⁵⁷ Φοίβος Ανωγιαννάκης, Ελληνικά όργανα... ό.π., σελ. 129.

⁵⁸ «Σικυών», φύλλο της 14/05/1933.

⁵⁹ «Σικυών», φύλλο της 27/05/1943.

⁶⁰ «Σικυών», φύλλα της 22/07/1934, 12/08/1934, 04/08/1935, 16/08/1936.

⁶¹ «Σικυών», φύλλα της 15/04/1934, 20/05/1934, 22/07/1934, 19/05/1935, 14/08/1938.

συμμετοχή γνωστών ονομάτων, όπως του κλαριντζή Νίκου Ρέλια, ο οποίος καταγόταν από τη Γκούρα Κορινθίας⁶², αλλά και της δημοφιλούς Ρίτας Αμπατζή⁶³. Πολύ σπάνιες είναι οι αναφορές σε ζυγιά, με πιο χαρακτηριστική το πανηγύρι της 5ης Μαΐου 1938 στο χωριό Μάτσани, όπου η πίπιζα και το νταούλι εκτελούν χορούς συρτούς, καλαματιανούς και τσάμικους⁶⁴. Φαίνεται ότι το οργανικό αυτό σχήμα είχε ταυτιστεί με την Καθαρά Δευτέρα, οπότε οι κάτοικοι της περιοχής, αφού γόρταζαν στην οικία τους, συγκεντρώνονταν στα αλώνια, όπου χόρευαν με τους ήχους της πίπιζας και του τυμπάνου⁶⁵. Παρόμοια συλλογικά γλέντια πραγματοποιούνταν από τον 19^ο αιώνα με αφορμή θρησκευτικές και εθιμοτυπικές εορτές, όπως την Κυριακή των Αποκρεών, την Κυριακή της Τυρινής, καθώς και τις τρεις μέρες του Πάσχα. Ειδικά μετά το μεσημέρι της Κυριακής του Πάσχα ξεκινούσαν όλοι μαζί προς τα αλώνια, όπου λάβαινε χώρα το μεγάλο γλέντι⁶⁶.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα καταγράφεται στο Κιάτο μια παράδοση γλεντιού με έντονα αστικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στις παραμονές των πολλών εκλογών που πραγματοποιούνταν λόγω της πολιτικής αστάθειας της Ελλάδας, στα μέσα και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οργανώνονταν δύο χοροί, ο ένας από τους υποστηρικτές των Νοταρικών⁶⁷ και ο άλλος από τους υποστηρικτές των Δηλιγιαννικών⁶⁸. Αλλά και στην καθημερινότητα των κατοίκων του Κιάτου φαίνεται ότι υπάρχουν αξιοσημείωτα στιγμιότυπα, όπως αυτά που προκαλεί μια μεγάλη παρέα Ζακυνθινών ψαράδων. Πολλοί Ζακυνθινοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή τους εξαιτίας των καταστρεπτικών σεισμών του 1893 και του 1912, αλλά και του παρεπόμενου οικονομικού μαρασμού. Η εμπορική ανάπτυξη της Πάτρας και του Πειραιά μετά τη σιδηροδρομική ένωσή τους, καθώς και η διάνοιξη της διώρυγας του Ισθμού είχαν σαν

⁶² «Σικυών», φύλλο της 29/04/1934.

⁶³ «Σικυών», φύλλο της 10/05/1936.

⁶⁴ «Σικυών», φύλλο της 05/05/1938.

⁶⁵ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ 298.

⁶⁶ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 296.

⁶⁷ Η οικογένεια Νοταρά «εκείνη την εποχή ήταν η κυρίαρχη οικονομική και πολιτική δύναμη στην Κορινθία και ιδιαίτερα στον δήμο Τρικάλων, μία εκ των μεγαλύτερων οικογενειών των προυχόντων της Πελοποννήσου, και μάλιστα εκείνων που θεωρήθηκαν τα κατ' εξοχήν σύμβολα του κοτζαμπασισμού». Σταμάτης Νικολής, Ο Δήμος Τρικάλων (Ξυλόκαστρο) 1840-1940, Ξυλόκαστρο 2009, σελ. 9.

⁶⁸ Η οικογένεια Δηλιγιάννη ήταν μεγάλη ιστορική και πολιτική οικογένεια της Ελλάδας με καταγωγή από τον νομό Αρκαδίας, που εγκαταστάθηκε στην Κόρινθο αρκετά χρόνια μετά την επανάσταση του 1821. Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ 167.

αποτέλεσμα τη μετανάστευση πολλών Ζακυνθινών μετά το 1900⁶⁹. Η παρέα των Ζακυνθινών για την οποία γίνεται λόγος, αποτελούμενη από περίπου 20 άτομα, έκανε αισθητή την παρουσία της στους δρόμους και στην αγορά του Κιάτου με την διακριτή τους κουλτούρα και συμπεριφορά. Ξεχώριζαν από την ευρωπαϊκή ενδυμασία τους, αλλά κυρίως από τα τετράστιχα που τραγουδούσαν και που με τον σκωπτικό τους χαρακτήρα προκαλούσαν γέλιο στους κατοίκους. Στους υπαίθριους χορούς, οι Ζακυνθινοί συμμετείχαν κάνοντας αιφνιδιαστικά την εμφάνισή τους και αποχωρώντας θορυβωδώς, όπως είχαν έλθει⁷⁰.

Ήταν η εποχή που οδηγεί το Κιάτο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σε μια μεγάλη ακμή, αφού η περιοχή γίνεται πλέον το οικονομικό κέντρο της Ελλάδας. «Η ανάδειξη του Κιάτου σε σημαντικό εμπορικό κέντρο της κεντρικής και ανατολικής Κορινθίας είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλές και – μερικές αρκετά σημαντικές – εμπορικές επιχειρήσεις»⁷¹. Σύμφωνα με την μαρτυρία αθηναϊκής εφημερίδας, «το Κιάτο έχει γίνει πανίσχυρο από οικονομικής, βιομηχανικής και εμπορικής δραστηριότητας και είναι ζήτημα λίγου χρόνου να καταστεί πρωτεύουσα της Κορινθίας». Εξηγεί δε ότι «αυτό οφείλεται βασικά στην τεράστια συμβολή των σταφιδεργοστασιών, η οποία φέρνει πλούτο στην περιοχή που δημιουργεί μία έφεση επίδειξης, που έχει σαν αποτέλεσμα να κατασκευάζονται κτήρια, σχολεία, γυμναστήρια και να αναπτύσσεται μια ζηλευτή ρυμοτομία»⁷².

⁶⁹ Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910), Συμβολή στην μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1985, σελ. 65.

⁷⁰ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 299.

⁷¹ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 285.

⁷² Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δόξα της αρχαίας και νέας Σικυωνίας, Ίσθμιον, Κιάτο 2017, σελ. 250.

Καφεενεία

Στο πλαίσιο που περιγράψαμε πιο πάνω, μια νέα αστική τάξη σηματοδοτεί μια νέα πολεοδομία. Την περίοδο αυτή υπήρχαν δύο καφεενεία στο Κιάτο, όπου σύχναζε αποκλειστικά ο ανδρικός πληθυσμός. Στο ένα συγκεντρώνονταν «ο κόσμος των αστών και στο άλλο οι ασκούντες “κατώτερα” επαγγέλματα»⁷³. Τα καφεενεία, πέρα από τη βασική τους λειτουργία, χρησιμοποιούνται και ως κινηματογράφοι, χώροι συναυλιακοί και θεατρικοί, χώροι διοργάνωσης χορών και χοροεσπερίδων, ακόμα και διαλέξεων και ανταλλαγής απόψεων. Ως επακόλουθο της ανόδου του βιοτικού επιπέδου ανοίγει ο δρόμος για την πολιτιστική ανάπτυξη και ενισχύεται η διασκέδαση των κατοίκων της περιοχής. Τα πιο αξιοσημείωτα καταστήματα όπου χωροθετούνταν οι σχετικές δραστηριότητες ήταν το «Κεντρικόν», που ανήκε στον Σπύρο Φραντζή, και το καφεενείο του «Ζούζουλα», στα οποία θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά πιο κάτω. Ένα άλλο πολύ γνωστό καφεενείο ήταν τα «Κωστάκια» του Γ. Αναγνωστόπουλου, το πρώτο καφεενείο στο Κιάτο που έφερε και χρησιμοποίησε το ραδιόφωνο τον Νοέμβριο του 1931⁷⁴, και το καφεενείο «Δερεκόπουλου», που συχνά φιλοξενούσε τον μοναδικό καραγκιοζοπαίκτη της περιοχής εκείνη την εποχή, τον μπάρμπα-Θόδωρο⁷⁵. Επιπροσθέτως, υπήρχαν διάφορα εξοχικά κέντρα με ζωντανή μουσική. Πολύ δημοφιλής αίθουσα ήταν η «Αίγλη», χώρος διοργάνωσης χορών, χοροεσπερίδων και συναυλιών κυρίως ευρωπαϊκής μουσικής. Συγχρόνως συνέχισαν να πραγματοποιούνται πανηγύρια και διάφορες εκδηλώσεις στην ύπαιθρο.

Ο Σπύρος Φραντζής⁷⁶ και ο Απόστολος Ζούζουλας⁷⁷, ιδιοκτήτες των πιο μεγάλων καφεενείων της πόλης, πριν να είναι ανταγωνιστές στα πολιτιστικά δρώμενα υπήρξαν ανταγωνιστές στο εμπόριο και στην εξαγωγή σταφίδας, αλλά και στον

⁷³ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 299.

⁷⁴ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 299, 300.

⁷⁵ Στέλιος Παπαγιανόπουλος, Αναμνήσεις από το Κιάτο, Κιάτο 2013, σελ. 49. «Σικυών», φύλλο της 06/12/1931.

⁷⁶ Ο Σπύρος Φραντζής του Ηλία γεννήθηκε στο Κιάτο το 1878. Σπούδασε νομική, όμως ακολούθησε τη δουλειά του πατέρα του, το εμπόριο και την εξαγωγή της σταφίδας. Την περίοδο 1932-33 έχτισε το μεγαλύτερο εργοστάσιο σταφίδας στην Ελλάδα, το οποίο απασχολούσε περίπου 1.000 εργαζόμενους. Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δόξα... ό.π., σελ. 237.

⁷⁷ «Ο Απόστολος Ζούζουλας του Παναγιώτη γεννήθηκε στο Κιάτο το 1874. Σπούδασε νομική, αλλά διαδέχτηκε τον πατέρα του στο σταφιδεργοστάσιο. Από το 1902 ασχολήθηκε με την πολιτική και έφτασε το υψηλό αξίωμα του Βουλευτή Κορινθίας και Αργολιδοκορινθίας», Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δόξα... ό.π., σελ. 212.

πολιτικό στίβο. Το καφενείο του πρώτου ήταν το στέκι των Φιλελευθέρων, του κόμματος, δηλαδή, του Ελευθέριου Βενιζέλου, ενώ στο καφενείο του δεύτερου σύχναζαν οι υποστηρικτές του Λαϊκού κόμματος⁷⁸. Την περίοδο του μεσοπολέμου αλλά και νωρίτερα, οι οικογένειες Φραντζή και Ζούζουλα ήταν οι δύο πιο επιφανείς οικογένειες του Κιάτου, καθώς είχαν στην κατοχή τους τα δύο μεγαλύτερα εργοστάσια σταφιδοπαραγωγής της περιοχής και απασχολούσαν πολλούς Κατανιώτες. Το καφενείο Φραντζή ήδη από το 1929 είχε αποκτήσει ομιλούντα κινηματογράφο και πάλλο θεατρικών παραστάσεων. Δυο χρόνια αργότερα, το 1931, ο Απόστολος Ζούζουλας αποφασίζει να συνεργαστεί με τον κινηματογράφο «Ατελιέ» της Κορίνθου⁷⁹ ώστε να λειτουργήσει ένα παράρτημά του μέσα στο καφενείο του στο Κιάτο με το ίδιο όνομα⁸⁰.

Το «Κεντρικόν» του Φραντζή ξεκίνησε να λειτουργεί τον Σεπτέμβρη του 1929 και ο θερινός κινηματογράφος του την 1η Ιανουαρίου του 1930. Η διαρρυθμισή του είχε ως εξής: Ο μεγάλος ισόγειος χώρος διέθετε εσωτερική σκάλα, η οποία οδηγούσε στον εξώστη, όπου έπαιζαν χαρτιά οι ευκατάστατοι πολίτες του Κιάτου, επιχειρηματίες και ελεύθεροι επαγγελματίες. Στο βάθος του καφενείου υπήρχε θεατρική σκηνή, όπου φιλοξενούνταν και ο χειμερινός κινηματογράφος. Στον εξωτερικό χώρο πίσω από το καφενείο υπήρχε ένας ακάλυπτος χώρος, όπου δίνονταν παραστάσεις από τους μαθητές στις εθνικές εορτές, ενώ μπροστά, στην πλατεία Φραντζή, λειτουργούσε ο θερινός κινηματογράφος⁸¹. Ο Σπύρος Φραντζής μετακαλούσε πολύ συχνά από την Αθήνα ηθοποιούς, τραγουδιστές και ολόκληρους θιάσους, προς τέρψιν της αστικής τάξης του Κιάτου. Πολύ προσεκτικός ήταν επίσης και στην επιλογή των ταινιών που έπαιζε ο κινηματογράφος του, οι οποίες ήταν υψηλού επιπέδου⁸². Γενικά, είναι προφανές ότι το «Κεντρικόν» δεν ήταν ένα απλό καφενείο, αλλά αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα ένας πολυχώρος πολιτισμού. Η διασκέδαση που προσφέρονταν περιλάμβανε ποικίλα θεάματα, παραστάσεις μεγάλων θεατρικών θιάσων από την Αθήνα, διαλέξεις⁸³, συναυλίες επιφανών μουσικών, όπως για παράδειγμα του βαρύτονου του ελληνικού μελοδράματος Απόστολου Πρεδάρη,

⁷⁸ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Η δόξα...* ό.π., σελ. 237.

⁷⁹ «Σικυών», φύλλο της 01/01/1932.

⁸⁰ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Η δόξα...* ό.π., σελ. 212.

⁸¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή...* ό.π., σελ. 229.

⁸² Γεώργιος Κασκαρέλης, *Η δόξα...* ό.π., σελ. 241.

⁸³ «Σικυών», φύλλο της 05/04/1931.

που καταγόταν από το Κιάτο⁸⁴, εμφανίσεις διαφόρων μουσικών σχημάτων και διοργάνωση χορών και χοροεσπερίδων με τη συνεργασία των διάφορων τοπικών συλλόγων και χορευτικών ομίλων.

Εξίσου σπουδαίο ρόλο για την πόλη και την περιοχή είχε και το καφενείο «Ζούζουλα», που ήταν το μεγαλύτερο καφενείο του Κιάτου. Οι δραστηριότητες που φιλοξενούνταν στους χώρους του ήταν της ίδιας τάξης με αυτές που περιεγράφηκαν για το «Κεντρικόν»: θεατρικές παραστάσεις, διαλέξεις, χοροί, μουσικά θεάματα και φυσικά κινηματογραφικά έργα στον κινηματογράφο «Ατελιέ».

⁸⁴ Για το πρόσωπο αυτό γίνεται εκτενέστερη αναφορά στην ενότητα «Λυρική μουσική».

Θέατρο

Πολύ νωρίς, από τις αρχές του 20ού αιώνα, στο Κιάτο όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα καταγράφονται παραστάσεις από θεατρικά «μπουλούκια»⁸⁵, που διέτρεχαν την επαρχία με αυτοσχέδιες σκηνικές υποδομές και σε δύσκολες συνθήκες. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία της ηθοποιού Μαρίκας Νέζερ, που αφηγείται ότι έφθασε στο Κιάτο με τον θίασο του πατέρα της και δεν μπορούσε να βρει κατάλυμα για την νύχτα, καθώς οι ξενοδόχοι δεν ήθελαν να βάλουν «θεατρίνους» στα δωμάτιά τους⁸⁶. Οι κριτικές των αρθρογράφων της εφημερίδας «Σικυών»⁸⁷ επιβεβαιώνουν ότι οι επαρχιακοί θίασοι δεν ήταν ιδιαίτερα αρεστοί στην κοινωνία του Κιάτου. Η αστική του τάξη φαίνεται να απαξιώνει τα λαϊκά θεάματα και να προτιμά να ακολουθεί τον συρμό της πρωτεύουσας, η οποία προκρίνει την εξευρωπαϊσμένη μουσική, το μελόδραμα⁸⁸ και την οπερέτα⁸⁹. Έτσι, οι παραστάσεις που πραγματοποιούνταν στις σκηνές του Κιάτου από αθηναϊκούς, κυρίως, θιάσους, μετέφεραν το ρεπερτόριο της αθηναϊκής σκηνής: οπερέτες ιταλικές και βιεννέζικες, αλλά και ελληνικές του Νίκου Χατζηαποστόλου⁹⁰ και του Θεόφραστου Σακελλαρίδη⁹¹, θιάσους πρόζας Ευρωπαίων συγγραφέων, όπως Σέξπιρ και Τολστόι, κλασικές συναυλίες με έργα Μπετόβεν και αρχαίες τραγωδίες, όπως η Λυσιστράτη του Αριστοφάνη. Ιδιαίτερα δημοφιλείς ήταν οι συναυλίες κλασικού ρεπερτορίου που έδιναν αρκετά συχνά ο βαρύτονος Απόστολος Πρεδάρης και ο τενόρος Δημήτρης Δακόπουλος.

⁸⁵ Η λέξη «μπουλούκι» έχει τις ρίζες της στην τουρκοκρατία και εννοεί ένα σμήνος και κατ' επέκταση το μικρό στρατιωτικό σώμα. Με το πέρασμα του χρόνου η λέξη αφομοιώθηκε και γενικεύτηκε στην ελληνική γλώσσα, δηλώνοντας ανθρώπινες ομάδες, όπως τους θεατρικούς θιάσους. Χρυσούλα Κεφαλά, *Η επίδραση των μπουλουκιών στην ελληνική κοινωνία, Διδακτορική διατριβή*, Αθήνα 2005, σελ. 12.

⁸⁶ Χρυσούλα Κεφαλά, *Η επίδραση... ό.π.*, σελ. 174.

⁸⁷ «Σικυών», φύλλα της 07/08/1932, 18/12/1932, 21/03/1937.

⁸⁸ Η ετυμολογία της λέξης μελόδραμα προέρχεται από την ελληνική λέξη «μέλος», που σημαίνει μουσική, και τη λέξη δράμα. Η λέξη, δηλαδή, σημαίνει μουσικό δράμα, το οποίο κατοχυρώθηκε με την λέξη μελόδραμα τον 18^ο αιώνα. James L. Smith, *Μελόδραμα, Η γλώσσα της κριτικής, μετάφραση: Ιουλιέτα Ράλλη-Καίτη Χατζηδημού, Ερμής Ε.Π.Ε., Οκτώβριος 1981*, σελ. 10.

⁸⁹ Αικατερίνη Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή της Αθήνας την εποχή του Γεωργίου Α' (1864-1900)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2013, σελ. 43.

⁹⁰ «Ο Νίκος Χατζηαποστόλου γεννήθηκε στην Αθήνα το 1884 και τα έργα του απευθύνονται περισσότερο στο συναισθημα, είναι κυρίως δραματική σύνθεση, με θέματα την προβολή του λαϊκού πόνου», Μιχάλης Ράπτης, *Επίτομη ιστορία του ελληνικού μελοδράματος και της εθνικής λυρικής σκηνής (ΕΛΣ) 1888/1988, Κτηματική Τράπεζα, Αθήνα 1989*, σελ. 101.

⁹¹ «Ο Θεόφραστος Σακελλαρίδης ήταν ο δημιουργός της νέας ελληνικής οπερέτας και μάλιστα της νέας ελληνικής αθηναϊκής οπερέτας», Μιχάλης Ράπτης, *Επίτομη ιστορία... ό.π.*, σελ. 100.

Η εφημερίδα «Σικυών» προβάλλει σαφώς το Κιάτο ως μια βιομηχανικώς προηγμένη κοινωνία με χαρακτηριστικά αστικής τάξης και απαξιώνει την λαϊκή αγροτική συνθήκη. Κατά συνέπεια, τα θεάματα και οι θίασοι που προβάλλονταν διαφοροποιούνταν από τις αγροτικές παραδόσεις και την διασκέδαση των λαϊκών στρωμάτων. Όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια, όχι μόνο ασκείται αρνητική κριτική στους επαρχιακούς θιάσους, αλλά επικρίνεται και ο ιδιαίτερος τρόπος διασκέδασης των καφέ-σαντάν και καφέ-αμάν.

Το Κιάτο ταυτίζεται με τα πολιτιστικά ήθη της πρωτεύουσας αφ' ενός διότι αισθάνεται την υπεροχή που του προσφέρει η συνθήκη του ως οικονομικό κέντρο της Ελλάδας, και αφετέρου διότι βρίσκεται σε κοντινή χιλιομετρική απόσταση από την Αθήνα και μπορεί να απολαμβάνει την πρόσβαση σε πολιτιστικές υπηρεσίες που είναι πολύ απόμακρες για τις περισσότερες ελληνικές επαρχιακές πόλεις, ακόμα και αν αυτές διαθέτουν ισχυρή αστική κουλτούρα. Συνεπώς, η ώσμωση με τους αθηναϊκούς καλλιτεχνικούς χώρους είναι εφικτή για το Κιάτο, που υποδέχεται μουσικά και θεατρικά δρώμενα πολύ συχνά και μιμείται εν γένει τον τρόπο ζωής της αστικής τάξης της Αθήνας.

Στις σελίδες της εφημερίδας «Σικυών», η μνεία που γίνεται των αθηναϊκών θιάσων που φιλοξενούνται κατά καιρούς στο Κιάτο είναι πολύ διαφορετική από αυτή που επιφυλάσσεται στα «μπουλούκια», τους επαρχιακούς περιφερόμενους θιάσους, που δεν κρίνονται συμβατοί με την εικόνα μιας εξευρωπαϊσμένης κοινωνίας. Όχι μόνο η ιδιοσυστασία τους ως θεατρικές ομάδες, αλλά και το ρεπερτόριό τους απομακρύνονταν τελείως από τις προτιμήσεις της αστικής τάξης και προσέγγιζαν την αγροτική κοινωνία, η οποία αγαπούσε θέματα αντλούμενα από την λαογραφία και την ζωή των ανθρώπων της επαρχίας⁹². Πρέπει ωστόσο να ξεχωρίσουμε κάποιες περιπτώσεις όπου ο αρθρογράφος αποδίδει εύσημα σε θιάσους όπως της Ρέννας Ρουγγέρη, του Μίμη Ρουγγέρη και του Χρήστου Μπολίνη. Αν και επαρχιακοί περιοδεύοντες, οι θίασοι αυτοί, που πραγματοποιούσαν συχνά εμφανίσεις στο Κιάτο, επαινούνται για τον επαγγελματισμό τους. Συγκεκριμένα, για τον επαρχιακό θίασο του Μπολίνη, ο οποίος ανέβασε στο Κιάτο την επιθεώρηση «Κατεργάρα» στις 7 Αυγούστου 1932, ο αρθρογράφος ομολογεί πως πήγε να παρακολουθήσει την παράσταση μετά από πρόσκληση φίλου αρκετά επιφυλακτικός και αρνητικά

⁹² Χρυσούλα Κεφαλά, Η επίδραση... ό.π., σελ. 156.

προκατειλημμένος, όμως η άρτια εμφάνιση του θιάσου δεν άργησε να του αλλάξει την άποψη και να τον οδηγήσει να παραδεχτεί πως «θυμίζει Αθήνα»⁹³.

Είτε ήταν επαρχιακοί, είτε αθηναϊκοί, οι θίασοι παρέμεναν στην περιοχή και παρουσίαζαν τις παραστάσεις τους από τρεις μέρες έως και μία βδομάδα. Οι παραστάσεις ήταν καθημερινές και συνήθως πραγματοποιούνταν στο «Κεντρικόν». Υπήρχε μεγάλη ποικιλία, όπως προαναφέρθηκε, στο ρεπερτόριό τους, και οι παραστάσεις καθημερινά ήταν διαφορετικές. Τα σχήματά τους αποτελούνταν συνήθως από πολλά άτομα (από 15 μέχρι και 25) και συμπεριλάμβαναν ηθοποιούς, κωμικούς και τραγουδιστές, λυρικούς και μη. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν ένας 16μελής αθηναϊκός θίασος που καταγράφεται στο φύλλο της 13ης Νοεμβρίου 1932, και ο οποίος, σε διάστημα τριών μόλις ημερών, παρουσίασε στο Κιάτο έξι διαφορετικά έργα: την οπερέτα του Θεόφραστου Σακελλαρίδη «Χαλιμά», την επιθεωρησιακή όπερα «Κατεργάρα», πολλές βιεννέζικες όπερες και τον «Γελωτοποιό», ένα θεατρικό έργο τραγωδίας του Πολύβιου Δημητρακόπουλου. Είναι προφανές ότι, για να ανταποκριθούν σε τέτοιες απαιτήσεις εναλλασσόμενου ρεπερτορίου, τα επαγγελματικά προσόντα των μελών των θιάσων έπρεπε να είναι πολλά. Πέρα από την ηθοποιία, όφειλαν να κατέχουν το λυρικό τραγούδι, που ήταν στο πρόγραμμα τις περισσότερες φορές, αλλά και να ξέρουν να χορεύουν. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ήταν ο θίασος της Τασίας Κουμαριώτου και του Μίμη Ρουγγέρη, αποτελούμενος από 24 άτομα, εκ των οποίων 14 άνδρες και 10 γυναίκες που κάλυπταν μια σειρά χαρακτήρων: πριλάντε, τενόρο, τυπίστα, πρίμα, σουμπρέτα, προζίτα, σικόντα, κωμικούς και χορογράφο. Στις 26 Νοεμβρίου του 1933⁹⁴ το πολυπληθές αυτό σχήμα ήταν σε θέση να ανεβάσει στο Κιάτο μία σειρά από οπερέτες, μεταξύ των οποίων και μια οπερέτα του Θεόφραστου Σακελλαρίδη.

Η Σικυών ενημερώνει ότι στο Κιάτο βρέθηκε στις 14 Απριλίου 1935 ο θεατρικός θίασος του Θεμιστοκλή Νέζερ και της Μαίρης Μύρα, που παρουσίασε οπερέτες του Νίκου Χατζηαποστόλου. Ο αρθρογράφος τον χαρακτηρίζει ως τον πλέον άρτιο που έχει φιλοξενηθεί στο Κιάτο μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή. Ο πιο μεγάλος θίασος θεωρείται πάντα από την εφημερίδα εκείνος του Μίμη Ρουγγέρη, που εμφανίζεται στις 15 Μαρτίου 1936 με την συμμετοχή μπαλέτου⁹⁵. Στις σελίδες της

⁹³ «Σικυών», φύλλα της 07/08/1932, 18/12/1932, 25/12/1932.

⁹⁴ «Σικυών», φύλλο της 26/11/1933.

⁹⁵ «Σικυών», φύλλο της 15/03/1936.

εφημερίδας σημειώνονται επίσης ο θίασος της Στάσας Απέργη⁹⁶, τα μέλη του οποίου προέρχονταν από τον χώρο του ελαφρού λαϊκού τραγουδιού και ερμήνευσαν ιταλικές οπερέτες, αλλά και οπερέτες του Νίκου Χατζηαποστόλου, ο μουσικοδραματικός θίασος του Άγγελου Προβελέγγιου⁹⁷, ο οποίος παρουσίασε επιθεωρήσεις και οπερέτες του Σπύρου Μελλά, που πλαισιώθηκαν από συνθέσεις του Μπετόβεν, ο θίασος της Ανθής Μπαστελέ και του Π. Σ. Βοριανού⁹⁸, ο θίασος της Κονσέτας Μόσχου, που παρουσίασε την όπερα του Σακελλαρίδη «Το ξέφρενο σπίτι»⁹⁹, ο αθηναϊκός θίασος των αδερφών Ρούσσου¹⁰⁰, ο θίασος του Μ. Μάνου, ο οποίος παρουσίασε τη Λυσιστράτη του Αριστοφάνη¹⁰¹, ο θίασος της Σούλας Ρουγγέρι, που παρουσίασε το έργο του Θεόφραστου Σακελλαρίδη «Ροζίτα»¹⁰², ο πολύ γνωστός 19μελής θίασος της Ηούς και του Μάριου Παλαιολόγου, που παρουσίασε για μία βδομάδα στο Κιάτο γαλλική κωμωδία πρόζας, άλλα και άλλα θεατρικά έργα συγγραφέων όπως ο Τολστόι¹⁰³, ο μουσικοδραματικός θίασος του Θ. Κανελλοπούλου και της Τασίας Κουμαριώτου, που παρουσίασε οπερέτα του Νίκου Χατζηαποστόλου¹⁰⁴, ο μουσικός θίασος του Γιάννη Ιατρού¹⁰⁵, και τέλος ο αθηναϊκός θίασος πρόζας του Π. Αργυρόπουλου και του Κ. Σαντοριναίου¹⁰⁶.

Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι η θεατρική κίνηση του Κιάτου στα τέλη της περιόδου που εξετάζεται στην παρούσα εργασία ήταν αρκετά σημαντική, καθώς η συχνότητα με την οποία οι διάφοροι θίασοι επισκέπτονταν την πόλη, όπως φαίνεται μέσα στις σελίδες της εφημερίδας, ήταν αρκετά μεγάλη. Είναι εντυπωσιακό να διαπιστώνει κανείς ότι μια μικρή πόλη σαν το Κιάτο διέθετε ένα συνεπές θεατρόφιλο κοινό, που γέμιζε κάθε φορά τις αίθουσες όπου δίνονταν οι παραστάσεις¹⁰⁷. Αρκετές

⁹⁶ «Σικυών», φύλλα της 29/11/1931, 06/12/1931.

⁹⁷ «Σικυών», φύλλα της 22/01/1933, 13/02/1933.

⁹⁸ «Σικυών», φύλλο της 01/01/1934.

⁹⁹ «Σικυών», φύλλο της 06/05/1934.

¹⁰⁰ «Σικυών», φύλλο της 17/11/1935.

¹⁰¹ «Σικυών», φύλλο της 03/05/1936.

¹⁰² «Σικυών», φύλλο της 15/11/1936.

¹⁰³ «Σικυών», φύλλα της 07/02/1937, 14/02/1937.

¹⁰⁴ «Σικυών», φύλλο της 21/02/1937.

¹⁰⁵ «Σικυών», φύλλο της 06/06/1937.

¹⁰⁶ «Σικυών», φύλλο της 30/10/1938.

¹⁰⁷ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 301.

είναι, μάλιστα, οι περιπτώσεις, που τοπικοί σύλλογοι, όπως ο Σύνδεσμος Κυριών και Δεσποινίδων και η Φιλόπτωχος Αδελφότης, με τους οποίους θα ασχοληθούμε πιο κάτω, διοργάνωναν συναυλίες και χορούς για φιλανθρωπικούς σκοπούς, όπου ζητούσαν από τους επισκέπτες θεατρικούς θιάσους να συνεργαστούν με εντόπιους μουσικούς, συχνότατα δε με τους λυρικούς τραγουδιστές που καταγόταν από το Κιάτο, τον τενόρο Δημήτρη Δακόπολο και τον βαρύτονο Απόστολο Πρεδάρη¹⁰⁸.

¹⁰⁸ «Σικυών», φύλλα της 29/11/1931, 18/12/1932.

Λυρική μουσική

Η πολιτιστική ζωή της μεγάλης αστικής τάξης που είχε δημιουργηθεί στο Κιάτο, επηρεασμένη από τη δυτική και ευρωπαϊκή κουλτούρα, δεν αποδεικνύεται μόνο μέσα από το ρεπερτόριο των θεατρικών θιάσων. Αποδεικνύεται, επίσης, και από τον τρόπο μουσικής διασκέδασης που είχαν, τις πολυάριθμες, δηλαδή, συναυλίες κλασικού ρεπερτορίου, όπου, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, οι διαχρονικοί πρωταγωνιστές ήταν δυο παιδιά του τόπου, ο Δημήτρης Δακόπουλος και ο Απόστολος Πρεδάρης. Αμφότεροι υπηρετούσαν το ελληνικό μελόδραμα και στις συναυλίες τους στο Κιάτο εκτελούσαν συνήθως άριες από όπερες και οπερέτες Ελλήνων και Ευρωπαίων συνθετών του μελοδράματος.

Ο Δημήτρης ή Τάκης Δακόπουλος ήταν τενόρος και διπλωματούχος του Εθνικού Ωδείου¹⁰⁹. Οι αναφορές που υπάρχουν για εκείνον είναι αρκετά ελλιπείς και δεν είναι ικανές να δημιουργήσουν μια πλήρη εικόνα για τη ζωή και το έργο του. Υπάρχουν αρκετές αναφορές στην εφημερίδα «Σικυών» για τις συναυλίες που έδινε στο Κιάτο¹¹⁰, κυρίως στην «Αίγλη» και στο «Κεντρικόν». Σε συναυλία του τον Δεκέμβρη του 1931¹¹¹ παρουσίασε τον «Βαρκάρη του Βόλγα» του Ιβάν Μπελούκιν και τον «Ριγκολέτο» του Τζουζέπε Βέρντι. Επίσης, συνεργάστηκε τον Νοέμβριο του 1931 με τον θίασο της Στάσας Απέργη¹¹², που παρουσίασε στο Κιάτο πολλές ελληνικές και ιταλικές οπερέτες, και με τον θίασο του Άγγελου Προβελέγγιου, με τον οποίο παρουσίασαν επιθεωρήσεις και οπερέτες¹¹³. Ο Δημήτρης Δακόπουλος φαίνεται ότι συμμετείχε στον θίασο του βαρύτονου Γιάννη Αγγελόπουλου¹¹⁴ που εμφανίστηκε στο θέατρο «Απόλλων» της Κεφαλονιάς τον Αύγουστο του 1927¹¹⁵. Σύμφωνα με την

¹⁰⁹ «Σικυών», φύλλο της 29/01/1933.

¹¹⁰ «Σικυών», φύλλα της 06/12/1931, 29/01/1933, 21/01/1934.

¹¹¹ «Σικυών», φύλλο της 06/12/1931.

¹¹² «Σικυών», φύλλο της 29/11/1931.

¹¹³ «Σικυών», φύλλο της 22/01/1933.

¹¹⁴ Ο βαρύτονος Ιωάννης Αγγελόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1890 και εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο κοινό το 1910. Υπηρετήσε το ελληνικό μελόδραμα 33 χρόνια συμμετέχοντας μεταξύ άλλων και στον θίασο του Διονύσιου Λαυράγκα. Μιχάλης Ράπτης, *Επίτομη ιστορία...* ό.π., σελ. 630-631.

¹¹⁵ Χρήστος Πουρής, *Οι παραστάσεις του Ελληνικού μελοδράματος στην Κεφαλονιά*, Πρακτικά, Τόμος Γ', Το θέατρο μέσα από το έργο των καλλιτεχνών και την ιστορική μνήμη, Ενέργειες ανάδειξης σύγχρονου πολιτισμού και ιστορικής κληρονομιάς από τον δήμο Αργοστολίου, Δεκέμβριος 2008, σελ. 53.

εφημερίδα, ο σπουδαίος αυτός βαρύτονος του ελληνικού μελοδράματος εμφανίστηκε και στο «Κεντρικόν» του Κιάτου τον Φεβρουάριο του 1931¹¹⁶.

Ο πιο σπουδαίος καλλιτέχνης που είχε να αναδείξει το Κιάτο εκείνη την εποχή ήταν σίγουρα ο λυρικός τραγουδιστής Απόστολος Πρεδάρης. Ο Πρεδάρης, με καταγωγή από την Γκούρα Φενεού, γεννήθηκε στο Κιάτο το 1895¹¹⁷ στους κόλπους μιας ευκατάστατης οικογένειας, που δραστηριοποιούνταν στην εξαγωγή και το εμπόριο της κορινθιακής σταφίδας¹¹⁸. Οι καλλιτεχνικές του καταβολές προέρχονταν από τον παππού του, που υπήρξε ψάλτης και του δίδαξε το βυζαντινό μέλος. Ο Πρεδάρης ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο δημοτικό και γυμνάσιο Κιάτου, ενώ παράλληλα έκανε τα πρώτα του βήματα στην μουσική, μαθαίνοντας ακορντεόν και κιθάρα¹¹⁹. Ορόσημο στην καλλιτεχνική πορεία και εξέλιξή του ήταν η γνωριμία του με την Ξαβέρια Κανελλοπούλου, γόνο μεγάλης ιστορικής αστικής οικογένειας του Κιάτου με μουσικές σπουδές στην Ελλάδα και το Παρίσι, και μετέπειτα καθηγήτρια του Ελληνικού Ωδείου¹²⁰. Η Κανελλοπούλου, με τον σταφιδεργостаσιάρχη και βουλευτή Σπύρο Π. Ζούζουλα, ανακάλυψαν το ταλέντο του νεαρού Πρεδάρη ακούγοντάς τον να τραγουδά σε μία παράσταση του 1913 στο Κιάτο και τον παρότρυναν να συνεχίσει τις σπουδές του στο Εθνικό Ωδείο Αθηνών¹²¹. Πράγματι, ο Πρεδάρης φοίτησε εκεί, αλλά ολοκλήρωσε τη μουσική παιδεία του στο Ωδείο του Μιλάνου¹²². Ο Θ. Έξαρχος, στο βιβλίο του «Έλληνες ηθοποιοί, Αναζητώντας τις ρίζες», τον αναφέρει ως βαρύτονο¹²³.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ο Πρεδάρης γράφτηκε το 1917 στο Σωματείο Ελλήνων Ηθοποιών, με αύξοντα αριθμό 214. Στο ελληνικό κοινό πρωτοεμφανίστηκε το 1919 ως μέλος του Γ' Ελληνικού μελοδράματος¹²⁴, απολαμβάνοντας την

¹¹⁶ «Σικυών», φύλλο της 01/02/1931.

¹¹⁷ Γεώργιος Ν. Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 625.

¹¹⁸ Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης, Ο άνθρωπος που δόξασε διεθνώς την Κορινθία, Κόρινθος 2002, σελ. 14.

¹¹⁹ Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 15.

¹²⁰ Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 32.

¹²¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Η ένδοξη οικογένεια Κανελλοπούλου: Ευεργέτης του έθνους και του Κιάτου, Δελτίο Ιδρύματος Κορινθιακών μελετών, Τεύχος 54, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2013, σελ. 24.

¹²² Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 15.

¹²³ Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 16.

¹²⁴ Το Γ' Ελληνικό μελόδραμα είναι η τρίτη προσπάθεια σύστασης ελληνικού μελοδράματος υπό τον Διονύσιο Λαυράγκα, ο οποίος κατάφερε να δημιουργήσει το Γ' Ελληνικό μελόδραμα και η πρώτη του εμφάνιση πραγματοποιήθηκε στο δημοτικό θέατρο Αθηνών το 1900, με την όπερα «Μποέμ» του

εμπιστοσύνη του διακεκριμένου συνθέτη και θεμελιωτή του Διονύσιου Λαυράγκα. Στην πρώτη του περιοδεία με τον θίασο του Δ. Λαυράγκα στη Ζάκυνθο ερμήνευσε ρόλους από την «Τραβιάτα» και τον «Ριγκολέτο» του Βέρντι και ακολούθησε ο ρόλος του Σκάρπια στην «Τόσκα» του Πουτσίνι¹²⁵. Ήταν η απαρχή μιας σπουδαίας καριέρας για τον Απόστολο Πρεδάρη που θα του έδινε την θέση του καλύτερου Έλληνα βαρύτονου του μελοδράματος τα χρόνια του μεσοπολέμου¹²⁶. Ακολούθησε μία μεγάλη καριέρα πρωταγωνιστώντας σχεδόν σε όλα τα έργα του Λαυράγκα, και ερμηνεύοντας το μεγάλο λυρικό ρεπερτόριο «Παλιάτσους», «Μποέμ», «Φάουστ», «Ριγκολέτο», «Τραβιάτα», «Κουρέα της Σεβίλλης». Έγινε διεθνώς γνωστός όταν το 1921 ερμήνευσε «Ριγκολέτο» στην Σκάλα του Μιλάνου, όντας ο πρώτος Έλληνας που εμφανίστηκε στο συγκεκριμένο θέατρο¹²⁷. Ο Πρεδάρης υπηρέτησε το ελληνικό μελόδραμα επί 17 συναπτά έτη¹²⁸, ερμηνεύοντας πρωταγωνιστικούς ρόλους του ευρωπαϊκού κλασικού ρεπερτορίου και δίνοντας υπόσταση στο ελληνικό μελόδραμα, στα πιο μεγάλα θέατρα της Αθήνας, αλλά και περιοδεύοντας σε όλη την Ελλάδα και σε πολλές χώρες του εξωτερικού¹²⁹. Η εφημερίδα «Σικυών» αναφέρεται σε δύο συναυλίες του Απόστολου Πρεδάρη που δόθηκαν εκτός Κιάτου: Η πρώτη έλαβε χώρα στην Θεσσαλονίκη με τον θίασο του Λαυράγκα και ο αρθρογράφος υπογραμμίζει την αναγνωρισιμότητα του καλλιτέχνη και την αποθέωση που απολαμβάνει από το κοινό¹³⁰. Η δεύτερη αφορούσε ένα προσωπικό του ρεσιτάλ στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, για το οποίο η «Σικυών» αναπαράγει την κριτική της πειραιώτικης εφημερίδας «Χρονογράφος»¹³¹. Ο συντάκτης της φέρεται να είναι από το Κιάτο, καθώς μιλάει για τον Πρεδάρη ως συμπολίτη του, μνημονεύει την επιτυχία που είχαν οι ερμηνείες του στον «Ριγκολέτο» και στον «Κουρέα της Σεβίλλης», όπως παρουσιάστηκαν στα «Ολύμπια» των Αθηνών, και σχολιάζει εκτενώς την συναυλία που έδωσε στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά. Εκεί ο Πρεδάρης επαινείται διότι

Πουτσίνι. Το Γ' Ελληνικό μελόδραμα ονομάστηκε κύριο ελληνικό μελόδραμα και είχε διάρκεια μέχρι το 1938. Μιχάλης Ράπτης, Επίτομη ιστορία... ό.π., σελ. 130.

¹²⁵ Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 16.

¹²⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, Η ένδοξη οικογένεια Κανελλοπούλου... ό.π., σελ. 24. Χρίστος Ταρτάρης, Απόστολος Πρεδάρης... ό.π., σελ. 15.

¹²⁷ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 303.

¹²⁸ Μιχάλης Ράπτης, Επίτομη Ιστορία... ό.π., σελ. 231.

¹²⁹ Γιώργος Ραυτόπουλος, Διονύσιος Λαυράγκας, 1860-1941, Ένας ιδεολόγος της μουσικής μας ζωής, Από τη ζωή και το έργο του, Μουσική Εταιρεία "Διονύσιος Λαυράγκας", 1993, σελ. 153-163.

¹³⁰ «Σικυών», φύλλο της 23/09/1938.

¹³¹ «Σικυών», φύλλο της 22/05/1938.

παρουσίασε ένα ρεπερτόριο όχι συνηθισμένο για λυρικό τραγουδιστή, το οποίο προερχόταν από το ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Καθώς η ερμηνεία του κρίθηκε αντάξια του συγκεκριμένου είδους, κλήθηκε να τραγουδήσει στον ραδιοφωνικό σταθμό του Πειραιά, πράγμα που θα του εξασφάλιζε την δυνατότητα να φτάσει η ερμηνεία του ακόμα και στους Έλληνες του εξωτερικού.

Παρά τη μεγάλη του καριέρα και την διεθνή του φήμη, ο Πρεδάρης δε λησμόνησε τότε τον τόπο καταγωγής του, το Κιάτο. Μέσα από την «Σικυώνα» αντλείται πολύ υλικό για τις συναυλίες που έδινε εκεί, πολλές από τις οποίες μάλιστα είχαν φιλανθρωπικό χαρακτήρα. Για τις παραστάσεις του στο Κιάτο ο καλλιτέχνης επιλέγει σχεδόν αποκλειστικά το κέντρο διασκέδασης «Αίγλη» και η «Σικυών» δεν παραλείπει να ανακοινώσει από τις σελίδες το γεγονός, παροτρύνοντας τους αναγνώστες της να επωφεληθούν ανυπερθέτως¹³². Η πιο εκτενής αναφορά της εφημερίδας σε ένα τέτοιο καλλιτεχνικό στιγμιότυπο γίνεται σε δύο φύλλα της¹³³ με αφορμή μία μεγάλη συναυλία που παραχώρησε ο Πρεδάρης στον κινηματογράφο «Ορφεύς». Η εκδήλωση είχε αποχαιρετιστήριο χαρακτήρα, καθώς επέκειτο περιοδεία του καλλιτέχνη στο εξωτερικό, και το πρόγραμμα ήταν πραγματικά πλούσιο: Άριες από μεγάλες ευρωπαϊκές όπερες, όπως «Παλιάτσοι», «Ριγκολέτο», «Κουρέας της Σεβίλλης» και τραγούδια από συνθέτες του ελληνικού μελοδράματος και της εθνικής σχολής, Μανώλη Καλομοίρη, Διονύσιου Λαυράγκα, Θεόφραστου Σακελλαρίδη, αλλά και του ίδιου του Πρεδάρη. Οι πολίτες του Κιάτου έδωσαν σύσσωμοι το παρόν για να τιμήσουν τον μεγάλο αρτίστα που γέννησε ο τόπος τους και η εκδήλωση, όπως αναφέρει το άρθρο της εφημερίδας, στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία.

Πέρα από το καλλιτεχνικό του μέγεθος, η δημοφιλία του Πρεδάρη, όπως υπογραμμίζεται συχνά στην «Σικυώνα», οφείλει πολλά στα φιλανθρωπικά του αισθήματα, που τον οδηγούσαν στο να συμμετέχει αφιλοκερδώς σε συναυλίες και εορτές, τις οποίες διοργάνωναν συλλογικότητες του Κιάτου, αλλά και αυτός ο ίδιος. Τέτοιες περιπτώσεις φιλανθρωπικών διοργανώσεων στις οποίες συμμετείχε ο Πρεδάρης, μνημονεύονται συχνά στις στήλες της εφημερίδας. Μια τέτοια ήταν η θρησκευτική γιορτή της πόλης στις 6 Αυγούστου 1932¹³⁴, ημέρα της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, με πρωτοβουλία του Συλλόγου Δεσποινίδων και Κυριών. Η γιορτή

¹³² «Σικυών», φύλλα της 12/07/1931, 19/07/1931, 06/12/1931, 28/02/1932, 20/08/1933.

¹³³ «Σικυών», φύλλα της 28/11/1937, 05/12/1937.

¹³⁴ «Σικυών», φύλλο της 14/08/1932.

έλαβε χώρα στον προαύλιο χώρο του καφενείου «Κεντρικόν», και περιελάμβανε λαχειοφόρο αγορά, της οποίας τα έσοδα διατέθηκαν υπέρ των απόρων της πόλης. Άλλη φιλανθρωπική διοργάνωση έγινε τον Ιανουάριο του 1933 προς τιμήν του Πρεδάρη¹³⁵, στην οποία συμμετείχε και ο θίασος Ρουγγέρη.

Συνεπώς, την τελευταία περίοδο του μεσοπολέμου, το Κιάτο έχει αναπτύξει μία ιδιαίτερα αξιόλογη μουσική κίνηση, με πλούσιο περιεχόμενο, που είναι σαφώς προσανατολισμένο στον εξευρωπαϊσμό. Οι δυτικότροπες συνήθειες διασκέδασης της αστικής τάξης προβάλλονται ιδιαίτερα από την εφημερίδα «Σικυών».

¹³⁵ «Σικυών», φύλλο της 01/01/1933.

Αποκριές

Εκτός όμως από την υψηλή τάξη, στο Κιάτο υπήρχαν και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία είχαν διαφορετικό τρόπο διασκέδασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αποκριάτικος χορός των «δευτέρας τάξεως» πολιτών, σύμφωνα με το λεκτικό της εφημερίδας, που ήταν οι κομμωτές¹³⁶. Κατά κανόνα, αυτές οι μη εύπορες κοινωνικές τάξεις διασκεδάζαν κατ' οίκον, συνήθως με αφορμή την ονομαστική εορτή του νοικοκύρη του σπιτιού, τραγουδούσαν με το στόμα, ενίοτε και με τη συνοδεία ενός γραμμόφωνου, και απολάμβαναν τον χαρούμενο συνωστισμό του πλήθους στην ύπαιθρο, όπως, για παράδειγμα, κατά τον εορτασμό της Κυριακής του Πάσχα και της Καθαράς Δευτέρας¹³⁷.

Οι ανώτερες τάξεις αξιοποιούσαν τις ίδιες γιορτινές ευκαιρίες, αλλά με διαφορετικό τρόπο, μεταφέροντας την δημόσια διασκέδαση από τα κέντρα και τα καφενεία, με τις συναυλίες και τους θιάσους, στα αρχοντικά τους, όπου οι ονομαστικές εορτές τιμώνταν με την δέουσα επισημότητα. Οι Αποκριές όμως ήταν η κατ' εξοχήν αφορμή για να προβάλλουν τον πλούτο τους. Οι ιδιωτικοί χοροί γέμιζαν τις σελίδες της «Σικυώνας», η οποία συχνά έμπαινε στον πειρασμό του σχολιασμού και της σύγκρισης κάτω από τίτλους όπως «Κοσμική κίνηση», «Χορός» ή «Χοροεσπερίς». Διαβάζοντας τις σχετικές στήλες, που κάνουν εκτενείς αναφορές στις αποκριάτικες στολές ή στα φαγητά και τα ποτά που γέμιζαν τους μπουφέδες, δίνεται η εντύπωση πως, ειδικά τις ημέρες των Αποκριών, οι οικοδεσπότες κάθε ιδιωτικού χώρου και χορού προσπαθούσαν να εντυπωσιάσουν τους καλεσμένους τους με την άρτια διοργάνωση, τα εκλεπτυσμένα εδέσματα, τα ευφάνταστα κοστούμια τους και φυσικά με τη μουσική τους¹³⁸.

Η περίοδος των Αποκριών ήταν για το Κιάτο και μία μεγάλη αφορμή για δημόσιες εκδηλώσεις, που είχαν την μορφή ετήσιων χορών των διαφόρων Συλλόγων, κοινωφελών (Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυρίων, Σύλλογος Φιλόπτωχου Αδερφότητος), επαγγελματικών (Δικηγορικός Σύλλογος, Τραπεζικός Σύλλογος), αθλητικών (Πέλοπας, Άρατος) ή/και πολιτιστικών (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος). Οι

¹³⁶ «Σικυών», φύλλο της 14/03/1937.

¹³⁷ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 292.

¹³⁸ «Σικυών», φύλλα της 22/02/1931, 05/04/1931, 24/01/1932, 20/03/1932.

χοροί πραγματοποιούνταν στα κέντρα και τα καφενεία της πόλης και είχαν, σύμφωνα με την εφημερίδα, μαζική προσέλευση και μεγάλη επιτυχία.

Στους περισσότερους αποκριάτικους χορούς οι μουσικές με τις οποίες διασκεδάζαν οι Κατανιώτες προέρχονταν τόσο από το ευρωπαϊκό ρεπερτόριο, όσο και από το ελλαδικό αντίστοιχο. Ιδίως μετά την μεταξική δικτατορία διαφαίνεται ακόμα και στους αποκριάτικους χορούς η πρόκριση της ελληνικής κουλτούρας, την οποία το καθεστώς υποστήριζε ένθερμα, και η οποία εκφραζόταν κυρίως μέσα από τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς. Τον Φεβρουάριο του 1932¹³⁹ πραγματοποιήθηκε αποκριάτικος χορός στην «Αίγλη» με την συμμετοχή του Πρεδάρη και άλλων μελοδραματικών καλλιτεχνών, οι οποίοι ερμήνευσαν μόνο λυρικά κομμάτια. Σε αντίστοιχες διοργανώσεις μετά το 1936, μέσα από τις σελίδες της εφημερίδας γίνεται αντιληπτό πως την πρωτοκαθεδρία στην αποκριάτικη διασκέδαση των κατοίκων του Κιάτου καταλαμβάνουν οι χοροί, που ήταν εναλλάξ ελληνικοί και ευρωπαϊκοί, με σκοπό την ικανοποίηση όλων των παρευρισκομένων. Όλο και πιο πολύ δίνεται έμφαση όμως στους παραδοσιακούς χορούς και ειδικά στον τσάμικο, πράγμα που η εφημερίδα επισημαίνει επιμελώς¹⁴⁰.

Οι αποκριάτικοι χοροί των Συλλόγων ήταν εντυπωσιακά πολλοί για μία μικρή πόλη όπως το Κιάτο, πράγμα που αντανάκλα την μεγάλη κοινωνική τους σημασία. Γενικά η Αποκριά ήταν για τους κατοίκους του Κιάτου ένας πολύτιμος χρόνος διασκέδασης και ψυχαγωγίας, ως διαφυγή από τα καθημερινά προβλήματα, και αυτό προκαλούσε όχι μόνο άφθονες ιδιωτικές και δημόσιες συγκεντρώσεις, αλλά και έναν ιδιαίτερο παλμό, που γινόταν αισθητός σε όλες της πτυχές της ζωής στην πόλη. Ένας οργανισμός γλεντιού επικρατούσε στους δρόμους, προκαλώντας έκρηξη συναισθημάτων, που παρέσερναν τους πάντες. Άνδρες και γυναίκες τριγυρούσαν μασκαρεμένοι τραγουδώντας και χορεύοντας¹⁴¹. Μάλιστα, ο αρθρογράφος της Σικυώνας το 1936 απορεί από πού αντλείται όλη αυτή η ευφορία και επιδίδεται σε έναν αναστοχασμό με πολιτικές απολήξεις: την αποδίδει στις τρέχουσες αγροτικές επιχορηγήσεις, στην προσπάθεια διαφυγής από τη φτώχεια, στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα που προοιωνίζεται πόλεμο...¹⁴² Πάντως η εφημερίδα αφιερώνει πολύ

¹³⁹ «Σικυών», φύλλο της 28/02/1932.

¹⁴⁰ «Σικυών», φύλλο της 21/03/1937.

¹⁴¹ «Σικυών», φύλλο της 23/02/1936.

¹⁴² «Σικυών», φύλλο της 01/03/1936.

χώρο στις στήλες της σχετικά με την επιτυχία ή την αποτυχία του εκάστοτε χορού, τις παρουσίες, τις ενδυμασίες, τις σκοπούμενες φιλανθρωπίες. Αυτό που λείπει από τις κατά τα άλλα σχολαστικές και λεπτομερείς αυτές περιγραφές είναι η μουσική.

Κι ωστόσο η μουσική ψυχαγωγία των Κατανιωτών διέθετε ποικιλία εκφράσεων. Αθηναϊκές κυρίως ορχήστρες¹⁴³ και χορευτικά σχήματα κατέφθαναν συχνά μετά από πρόσκληση των Συλλόγων. Επώνυμοι Έλληνες μουσικοί πραγματοποιούσαν παραστάσεις και συναυλίες. Οι κάτοικοι προσέτρεχαν με ενθουσιασμό, καθώς είχαν καλλιεργήσει τις πολιτιστικές τους συνήθειες και επιλογές προς αυτή την κατεύθυνση. Στην παράγραφο που ακολουθεί, θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε κάποιες από αυτές προσπαθώντας να σκιαγραφήσουμε την πολιτιστική εικόνα του Κιάτου τη δεκαετία του 1930.

Στις 14 Φεβρουαρίου του 1932 πραγματοποιήθηκε συναυλία στο «Κεντρικόν» του Σπύρου Φραντζή από το συγκρότημα «Άσπρα πουλιά» του Κωνσταντίνου Μπέζου¹⁴⁴. Στις 29 Ιανουαρίου του 1933 ο σπουδαίος Αττίκ (Κλέων Τριανταφύλλου), που σημάδεψε το ελληνικό τραγούδι¹⁴⁵, πραγματοποιεί μία συναυλία – παράσταση στον ίδιο χώρο. Η παρουσία του στο Κιάτο ήταν το σπουδαιότερο μουσικό γεγονός της πόλης και η προσέλευση των κατοίκων της ήταν αθρόα. Τον Αττίκ πλαισιώναν πολλοί τραγουδιστές και φυσικά το χαβανέζικο συγκρότημα¹⁴⁶. Μια αξιοσημείωτη εκδήλωση της ίδιας χρονιάς ήταν, επίσης, και η παράσταση που έδωσε το χορευτικό ζευγάρι «Οι λεπτές σιλουέτες», το οποίο ξεσήκωσε τους Κατανιώτες στο προαύλιο του κινηματογράφου «Κεντρικόν». Τόσο πολύ επηρέασαν το κοινό, που πολλοί ήταν αυτοί που έσπευσαν να γραφτούν άμεσα στους χορευτικούς ομίλους της πόλης¹⁴⁷. Το μεγάλο ενδιαφέρον για την τέχνη του χορού σηματοδοτεί και η επιτυχία που είχε την ίδια χρονιά το 10μελές ρωσικό μπαλέτο των αδερφών Καραμανώφ, πάντα στο «Κεντρικόν»¹⁴⁸. Σημαντική για τη ψυχαγωγία και την εθνική τόνωση των Κατανιωτών υπήρξε μία ιδιαίτερη συναυλία που δόθηκε στο καφενείο Αναγνωστόπουλου, το μεγαλύτερο της πόλης. Μετά από πρόσκληση ενός Κατανιώτη

¹⁴³ «Σικυών», φύλλα της 28/02/1937, 14/03/1937.

¹⁴⁴ «Σικυών», φύλλο της 14/02/1932.

¹⁴⁵ Κώστας Μυλωνάς, Ελληνική μουσική, Ιστορικά ορόσημα, Νεφέλη, Αθήνα, 2002, σελ. 121.

¹⁴⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 691.

¹⁴⁷ «Σικυών», φύλλο της 03/09/1933.

¹⁴⁸ «Σικυών», φύλλο της 19/03/1933.

που υπηρετούσε στο Πολεμικό Ναυτικό στην σκηνή ανέβηκε μέρος της επίσημης ορχήστρας του, που παρουσίασε πατριωτικά τραγούδια και εμβατήρια εκτελεσμένα από βιολιά, σαξόφωνο, ακορντεόν και χαβιάγια. Προς το τέλος της βραδιάς, η ορχήστρα έπαιξε και ευρωπαϊκούς χορούς, οι οποίοι κατενθουσίασαν το πολυάριθμο κοινό¹⁴⁹. Το μεγαλύτερο, όμως, μουσικό γεγονός που ανακοίνωσε και κάλυψε η εφημερίδα «Σικυών» ήταν αναμφισβήτητα η συναυλία¹⁵⁰ που διοργάνωσε η Ελληνική Περιηγητική Λέσχη: η κλασική ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών παρουσίασε έργα Μότσαρτ και Βάγκνερ υπό τη διεύθυνση του μεγάλου Έλληνα μαέστρου Δημήτρη Μητρόπουλου¹⁵¹. Η συναυλία πραγματοποιήθηκε στο αρχαίο θέατρο Σικυωνίας, ο χώρος του οποίου, όπως υπογραμμίζει το άρθρο, ζωοδοτήθηκε ξανά ύστερα από χιλιάδες χρόνια. Δεδομένου του ότι βρισκόμαστε στη μεταξική περίοδο, προφανώς ο χώρος της συναυλίας δεν επιλέχθηκε τυχαία. Το καθεστώς ζητούσε να ανυψώσει το ελληνικό φρόνημα με επίκληση των επιτευγμάτων της αρχαίας Ελλάδας. Η κυβέρνηση του Μεταξά επιχορήγησε αρκετούς θιάσους και καθιερώθηκαν παραστάσεις αρχαίου ελληνικού δράματος στα μεγάλα αρχαία θέατρα της Ελλάδας, όπως σε αυτό της Επιδαύρου¹⁵². Η συγκεκριμένη συναυλία θεωρήθηκε για την περιοχή η πλέον επιφανής πολιτιστική εκδήλωση, κάτι που αποτυπώνεται έντονα στο σχετικό αφιέρωμα της εφημερίδας «Σικυών» της 19ης Σεπτεμβρίου 1937, με ηχηρούς τίτλους όπως «Μέγα καλλιτεχνικόν γεγονός». Για πρώτη φορά ένα μουσικό γεγονός δημοσιεύονταν πρωτοσέλιδα. Ο αρθρογράφος, αφού ανταποκρίθηκε στην υποχρέωσή του απέναντι στο μεταξικό καθεστώς αναλύοντας τη μεγάλη σημασία της πραγματοποίησης συναυλιών σε αρχαία θέατρα και τη συμβολή της στην πρόοδο, φρόντισε να διευκρινίσει ότι το άρθρο δεν στοχεύει σε κριτικό σχολιασμό της συναυλίας της συμφωνικής ορχήστρας και της διεύθυνσής της από τον διεθνή φήμης μαέστρο. Εξέφρασε θερμές ευχαριστίες στους κατοίκους του χωριού Βασιλικά

¹⁴⁹ «Σικυών», φύλλο της 17/06/1934.

¹⁵⁰ «Σικυών», φύλλο της 22/08/1937.

¹⁵¹ Ο σπουδαίος αυτός Έλληνας συνθέτης και μαέστρος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1896. Ξεκίνησε τις σπουδές του στο Ωδείο Αθηνών το 1910 και αποφοίτησε το 1919 με δίπλωμα πιάνου, πτυχία αντίστιξης και φούγκας. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του είχε ήδη συνθέσει πολλά έργα. Το 1924 αποδέχεται την πρόταση του Μανώλη Καλομοίρη και γίνεται συνδιευθυντής της συμφωνικής ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών. Το 1935 θα βρεθεί επικεφαλής της ορχήστρας του θεάτρου της Σκάλας του Μιλάνου και το 1949 στο απόγειο της καριέρας του αναλαμβάνει συνδιευθυντής στην Φιλαρμονική της Νέας Υόρκης. Θα ακολουθήσουν πολλές συναυλίες στην Αμερική και σε όλο τον κόσμο που θα τον κάνουν παγκοσμίως γνωστό. Απόστολος Κώστος, Δημήτρης Μητρόπουλος “Αυτοβιογραφικά”, Ελληνικές Μουσικές Εκδόσεις, Αθήνα 2010, σελ. 133-147.

¹⁵² Σπυρίδων Πλουμίδης, Το καθεστώς... ό.π., σελ. 91.

που βοήθησαν εθελοντικά για να καθαριστεί το αρχαίο θέατρο και να πραγματοποιηθεί η συναυλία. Έπειτα, εξήρε την αθρόα προσέλευση των ανθρώπων με διάφορα μέσα, αυτοκίνητα, λεωφορεία, ακόμα και με τα πόδια, από το Κιάτο και τα γύρω χωριά. Ακόμα και πλοίο ναυλώθηκε για την συγκεκριμένη διοργάνωση. Έφερε το όνομα «Λέσβος», και κατέφτασε στο λιμάνι του Κιάτου με θεατές και μέλη του Περιηγητικού Συλλόγου¹⁵³. Η φήμη της κλασικής ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών, όσο και η διεθνής αναγνώριση του Δημήτρη Μητρόπουλου ήταν οι δύο καταλυτικοί λόγοι, ώστε η συναυλία να έχει απόλυτη επιτυχία και πρωτοφανή προσέλευση: «κόπηκαν 1.200 εισιτήρια, ενώ υπήρχαν πολλοί που παρακολούθησαν από ψηλά, χωρίς εισιτήριο» αναφέρει ο συντάκτης¹⁵⁴. Το κοινό της Σικυωνίας και των γύρω περιοχών, μακρινών ή κοντινών (Ξυλόκαστρο, Κόρινθο, Αίγιο, ακόμα και Αθήνα και Πάτρα) μαγεύτηκε. Ο αρθρογράφος επιχειρεί μάλιστα έναν συσχετισμό ανάμεσα στην αρμονία των ήχων της ορχήστρας και την αρμονία που επικρατεί στο φυσικό τοπίο της περιοχής, καθώς η θάλασσα, τα βουνά της Ρούμελης, το όμορφο Κυριακάτικο δειλινό και τα χρώματα του ουρανού καθώς έπεφτε ο ήλιος, δημιουργούσαν μια καταπληκτική σύμπραξη με τη μουσική του Μότσαρτ, που δεν μπορούσε να αφήσει κανέναν ασυγκίνητο. Οι ελκυστικοί ήχοι της κλασικής ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών, που τόσο δεξιοτεχνικά διηύθυνε ο Δημήτρης Μητρόπουλος, σε συνδυασμό με το αρχαίο θέατρο Σικυωνίας και τη φυσική ομορφιά του τοπίου, προκάλεσαν πρωτόγνωρα και ιδιαίτερα συναισθήματα στο κοινό, τα οποία εξωτερικεύτηκαν με ένα μεγάλο και παρατεταμένο χειροκρότημα¹⁵⁵ διάρκειας πέντε λεπτών¹⁵⁶.

¹⁵³ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 302.

¹⁵⁴ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 302.

¹⁵⁵ «Σικυών», φύλλο της 19/09/1937.

¹⁵⁶ Βασίλης Λίγκας, Το Κιάτο... ό.π., σελ. 302.

Λαϊκές μουσικές

Στις προηγούμενες ενότητες είδαμε ότι τα θεάματα, οι συναυλίες, οι παραστάσεις και οι θίασοι, που καταγράφονται στο Κιάτο αποδεικνύουν την επιρροή της Αθήνας και μάλιστα της αθηναϊκής αστικής τάξης στην πολιτιστική κίνηση της πόλης. Είδαμε επίσης ότι η εφημερίδα «Σικυών» προσανατολίζει την προσοχή της σε αυτή την αστική κουλτούρα, που έχει ισχυρά χαρακτηριστικά εξευρωπαϊσμού. Ωστόσο κατά την περίοδο που εξετάζουμε το αστικό λαϊκό τραγούδι ανθούσε στην Ελλάδα και εκφραζόταν μέσα από ποικίλες μορφές, που τροφοδοτούν την ραγδαία αναπτυσσόμενη εγχώρια δισκογραφία¹⁵⁷. Έχει προηγηθεί η κουλτούρα των καφέ-σαντάν και καφέ-αμάν¹⁵⁸, που από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σημαδεύουν μουσικά την πρωτεύουσα, αλλά και τα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της επικράτειας.

Στις σελίδες της «Σικυώνος», τα καταστήματα αυτά αναφέρονται σπάνια και πάντα με τόνο επικριτικό. Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι περιγράφουν μια μορφή διασκέδασης που δεν αφορά το Κιάτο, αλλά τα γειτονικά χωριά. Συγκεκριμένα, δύο μεγάλα άρθρα¹⁵⁹ από ανταποκρίσεις στο χωριό Δερβένι της Κορινθίας περιγράφουν με αρκετά γλαφυρό τρόπο τις συμπεριφορές των ανθρώπων μέσα στα καφέ-σαντάν. Ο αρθρογράφος χρησιμοποιεί βαριά επίθετα για όσους συχνάζουν σε αυτά τα μέρη, αλλά ακόμα περισσότερα για τις χορεύτριες και τραγουδίστριες, τις οποίες χαρακτηρίζει «μολυσμένες» και «σιχαμένες». Ακόμα και ο αέρας των καφέ-σαντάν χαρακτηρίζεται «μολυσμένος», δηλητηριάζοντας τους οικογενειάρχες που περνούν όλη τους την νύχτα ρίχνοντας στους οργανοπαίχτες χιλιάρικά δίπλα σε «κοινές» γυναίκες, «βεβηλώνοντας έτσι την υπόληψη της κωμόπολης». Ακόμα και οι νέοι, ενημερώνει ο ανταποκριτής της νυχτερινής ζωής, «καρφίτσωναν χιλιάρικά στα φουστάνια των αιιδών», οι οποίες βρίσκονταν μέσα στη «διαφθορά». Το άρθρο κλείνει διερωτώμενο πώς είναι δυνατόν να ταιριάζει αυτός ο τρόπος διασκέδασης στους ανθρώπους. Ταυτίζεται έτσι με την άποψη που έχει ήδη δημοσιοποιηθεί στις

¹⁵⁷ Στάθης Gauntlett, Ρεμπέτικο τραγούδι, Συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση, εκδόσεις του Εικοστού πρώτου, Αθήνα 2001, σελ. 72. Κώστας Βλησίδης, Όψεις του Ρεμπέτικου, Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2004, σελ. 15.

¹⁵⁸ Θεόδωρος Χατζηπανταζής, Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί..., Η ακμή του αθηναϊκού καφέ αμάν στα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, Συμβολή στη μελέτη της προϊστορίας του Ρεμπέτικου, Στιγμή, Αθήνα 1989, σελ. 32, 95. Risto Pekka Pennanen, «Η ελληνοποίηση της οθωμανικής λαϊκής μουσικής», Μουσικός λόγος, Τεύχος 8 (Χειμώνας 2009), σελ.122, 123. Διονύσης Μανιάτης, Οι φωνογραφητικές, Αθήνα 2001, σελ. 26, 30.

¹⁵⁹ «Σικυών», φύλλα της 06/11/1932, 02/09/1934.

αθηναϊκές εφημερίδες, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, περί «ανεπιθύμητης ευρωπαϊκής ελευθεριότητας και φθορά της πατροπαράδοτης εγχώριας αρετής»¹⁶⁰.

Η προσήλωση στην κοινωνιολογία των θαμώνων στα συγκεκριμένα κέντρα διασκεδάσεως και στην αυστηρή ηθική τους κριτική, δυστυχώς δεν συνοδεύεται από κάποιο σχόλιο για την μουσική που παίζεται εκεί. Ο αρθρογράφος παραλείπει τελείως το μουσικό άκουσμα, εντυπωσιασμένος προφανώς από τις χορεύτριες και τις τραγουδίστριες που, ως γυναίκες ελευθέρων ηθών, λικνίζονται αισθησιακά. Στο δεύτερο άρθρο¹⁶¹ περιγράφεται ο εορτασμός του πολιούχου Αγίου Αθανασίου στο χωριό Μελίσσι, παρουσία μεγάλου πλήθους. Ο ανταποκριτής σχολιάζει ότι ενώ ο κόσμος ανέμενε στιγμές «αγνού» γλεντιού, «εξαπατήθηκε» αφού το χωριό είχε πλημμυρίσει από καφέ-αμάν και το πλήθος διασκεδάζε με τραγούδια κατά κύριο λόγο τούρκικα¹⁶². Δημοσιευμένο υπό μεταξικό καθεστώς τον Μάιο του 1937, το άρθρο αυτό απηχεί το γνωστό πνεύμα λογοκρισίας που έπληξε τον κόσμο των καφέ-αμάν¹⁶³.

Είναι γνωστό ότι με το πέρας των χρόνων και ειδικότερα μετά το 1922, η εξέλιξη της αστικής λαϊκής μουσικής την κατέστησε ιδιαίτερα δημοφιλή. Το ρεμπέτικο ακμάζει στον μεσοπόλεμο, κι ωστόσο καμία σχετική αναφορά δεν βρίσκουμε στις σελίδες της «Σικυώνος». Είχαν οι λαϊκές μουσικές μια θέση στην πόλη; Το Κιάτο την δεκαετία του 1930 γυρίζει την πλάτη στο καφέ-αμάν και το ρεμπέτικο, και αν οι κουλτούρες αυτές υφίστανται, η εφημερίδα δεν θέλει να γνωρίζει την ύπαρξή τους.

¹⁶⁰ Θεόδωρος Χατζηπανταζής, *Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί... ό.π., σελ. 32.*

¹⁶¹ «Σικυών», φύλλο της 16/05/1937.

¹⁶² Ο χαρακτηρισμός των τραγουδιών ως τούρκικα ανακαλεί τις θεμελιώδεις αξίες του «Τρίτου ελληνικού πολιτισμού»: «Ο εκσυγχρονισμός του μεταξικού κράτους συμπορευόμενος με την ελληνική παράδοση αντιπαρατίθεται στους ξένους εκσυγχρονισμούς. Είναι ολοφάνερη η ιδεολογική φόρτιση της αντιπαράθεσης του «ελληνικού» ως αυθεντικού και γνήσιου και του «ξενόφερτου» ως μη αυθεντικού και πλαστού», Ελένη Μαχαίρα, *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου, Φωτογραφές, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής νεολαίας, Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα 1987, σελ. 33.*

¹⁶³ Στάθης Gauntlett, *Ρεμπέτικο τραγούδι... ό.π., σελ. 73.*

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Φιλαρμονική

Η ίδρυση φιλαρμονικής στο Κιάτο, όπως σκιαγραφείται αναλυτικά μέσα από τα άρθρα της εφημερίδας «Σικυών», μοιάζει δύσκολη υπόθεση. Το αίτημα της ίδρυσής της τέθηκε αρχικά από την εφημερίδα τον Φεβρουάριο του 1931, και έγινε πραγματικότητα ύστερα από επτά ολόκληρα χρόνια, το 1938, όταν, βέβαια και οι πιέσεις από το μεταξικό καθεστώς επιτάχυναν, μάλλον, τις διαδικασίες. Μέσα από την εφημερίδα δεν αναδύονται σαφώς οι λόγοι της αργοπορίας της ίδρυσης της φιλαρμονικής, εκτός από κάποιες αδρές αναφορές σε συντηρητικούς κύκλους, φυσικά χωρίς ονοματεπώνυμα.

Οι πρώτες απόπειρες

Η πρωτοβουλία που παίρνει η εφημερίδα «Σικυών» να προκρίνει την δημιουργία φιλαρμονικής ορχήστρας στο Κιάτο εφορμάται από την συνείδηση της οικονομικής υπεροχής της πόλης, που διανύει μια περίοδο ακμής και δεν μπορεί να υστερεί σε θεσμούς που είναι καθεστώς στον δυτικό κόσμο, επηρεάζοντας την μουσική παιδεία και την αστική ταυτότητα των πολιτών. Ως όργανο του δημόσιου λόγου, ενεργοποιείται λοιπόν για να παροτρύνει τους φορείς που θεωρεί αρμοδιότερους για ένα τέτοιο εγχείρημα, αφιερώνοντας στο θέμα δύο εκτενή άρθρα τον Φεβρουάριο του 1931¹⁶⁴.

Ο συντάκτης τους εκθέτει αναλυτικά την άποψη της εφημερίδας γιατί εκτιμά ότι η πόλη στερείται ουσιαστικά οφέλη από την έλλειψη φιλαρμονικής: την θεωρεί μέσο εκπολιτισμού με ευρύτατα κοινωφελή αποτελέσματα. Συγχρόνως, όμως, επιφυλάσσεται, αξιολογώντας το έδαφος στο Κιάτο ως μη πρόσφορο. Πιστεύει πως «δεν συγκινούνται πολλοί» με την ιδέα της ίδρυσής της, διότι είναι εντελώς ξένη ως προς τη δική τους μουσική αισθητική, δεδομένου του ότι οι συμπολίτες του προτιμούν τη μουσική των γραμμοφώνων. Επίσης, πολλοί εκτιμά ότι είναι και οι «οπισθοδρομικοί» και «συντηρητικοί» που θα προτάξουν το επιχείρημα του κόστους, θεωρώντας το εγχείρημα της ιδρύσεως της φιλαρμονικής πολύ δύσκολο από

¹⁶⁴ «Σικυών», φύλλα της 15/02/1931, 22/02/1931.

οικονομικής απόψεως. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και οι φιλόμουσοι που πιστεύουν στην φιλαρμονική, αλλά τους λείπει η πρωτοβουλία. Στους πρώτους, η εφημερίδα απαντά συναισθηματικά και τους προτείνει «να ανοίξουν την καρδιά τους», να προσπαθήσουν να ακούσουν τις διαφορετικές μελωδίες της φιλαρμονικής και να αντιληφθούν τα ανθρωπιστικά και ευγενή αισθήματα που μπορούν να δημιουργήσουν αυτές οι μελωδίες στη ψυχή τους. Στους δεύτερους, τους συντηρητικούς, ο αρθρογράφος προτείνει να ξανασκεφτούν και να εξετάσουν πιο σωστά το ζήτημα και να μην προεξοφλούν το οικονομικώς ανέφικτο. Τέλος, παροτρύνει τους φιλόμους να γίνουν οι πρωτοπόροι της προσπάθειας αυτής. Ο αρθρογράφος επισημαίνει πως η εφημερίδα εισηγείται την ιδέα, όμως την υλοποίησή της θα πρέπει να την αναλάβει κάποιος κοινωφελής σύλλογος του Κιάτου, υποδεικνύοντας τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο, ως υπεύθυνο για την παιδεία των κατοίκων, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η μουσική. Όλοι όμως οι σύλλογοι, αλλά και σύσσωμοι οι πολίτες καλούνται να γίνουν αρωγοί του εγχειρήματος διαθέτοντας για την ίδρυση της φιλαρμονικής τα κέρδη τους από τους εράνους και τα εισιτήρια που κόβονται στους διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς χορούς, ειδικά τις Απόκριες.

Στο δεύτερο άρθρο, που είναι και το εκτενέστερο, η εφημερίδα εκθέτει λεπτομερώς τους λόγους που επιβάλλουν την ίδρυση της φιλαρμονικής, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε αυτή να υλοποιηθεί. Επιχειρηματολογεί όχι μόνο υπέρ της «καλαισθησίας», αλλά κυρίως υπέρ μιας μορφής διασκέδασης η οποία αποτελεί «ψυχική τροφή» και «δύναμη» στον άνθρωπο. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, πιστεύει ότι το κόστος της φιλαρμονικής θα είναι αμελητέο, ακριβώς επειδή θα ανήκει στο Κιάτο. Αν εξαιρεθούν τα αρχικά έξοδα της αγοράς οργάνων και της κτηριακής υποδομής, στην συνέχεια μόνο έσοδα θα φέρνει στην πόλη. Θα αποτελεί ένα «στολίδι», το οποίο θα είναι μακράν καλύτερο καλλιτεχνικά συγκριτικά με τους διάφορους μετακλητούς καλλιτέχνες που έρχονται για να διασκεδάσουν τους κατοίκους, ειδικά την περίοδο της Αποκριάς. Παράλληλα, πολύ σπουδαία θα είναι η συνεισφορά της στην μουσική εκπαίδευση, επισημαίνει η εφημερίδα: «Ποιος πατέρας δε θα έστελνε το παιδί του να μάθει και να ασχοληθεί με τη μουσική;». Με την καλλιέργεια μουσικού αισθήματος ο τόπος θα αποκτήσει την «μεγαλοπρέπεια» η οποία ταιριάζει στην πόλη του Κιάτου, που έχει περισσότερα προσόντα σε σχέση με άλλες. Θεωρεί απαράδεκτο ακόμα και το Βέλλο Κορινθίας, που είναι ένα χωριό, να

συντηρεί μαντολινάτα, ενώ στο Κιάτο δεν έχει συγκροτηθεί ούτε καν μία απλή ορχήστρα ή μπάντα. Ο αρθρογράφος παροτρύνει τους πολίτες να θυμηθούν πώς αισθάνθηκαν, όταν σε πλατείες άλλων πόλεων ή κωμοπόλεων είδαν να παρουσιάζουν το πρόγραμμά τους οι τοπικές φιλαρμονικές. Έτσι θα εννοήσουν καλύτερα το αίσθημα που θα τους κατέκλυζε εάν αυτό πραγματοποιούταν στην πόλη τους. Για να ενισχύσει τα επιχειρήματά του, θυμίζει στους αναγνώστες πόσο μεγάλο χρηματικό ποσό συγκέντρωσε μια παρέα από τη Νεμέα με 5 ή 6 όργανα λέγοντας τα χριστουγεννιάτικα κάλαντα, ποσό που θα μπορούσε να απευθυνθεί στην φιλαρμονική, εάν, βέβαια, υπήρχε.

Για την εφημερίδα, η υλοποίηση του οράματος της φιλαρμονικής επιβάλλει πολύ συγκεκριμένα βήματα: Αρχικά, θα έπρεπε να βρεθεί ο μουσικοδιδάσκαλος, τα όργανα και οι μουσικοί που θα την στελέχωναν. Τα χρήματα για την αγορά των οργάνων, σύμφωνα με την εφημερίδα, θα έπρεπε να αναζητηθούν με εράνους στους αποκριάτικους χορούς ή με τη διοργάνωση χορών από τον Φιλεκπαιδευτικό σύλλογο ή τον Σύνδεσμο Κυριών και Δεσποινίδων. Μετά το πρώτο αυτό στάδιο, τα έξοδα της φιλαρμονικής θα περιοριστούν μόνο στον μισθό του μουσικοδιδασκάλου, που είναι εφικτό να καλύπτεται μέσα από τις εμφανίσεις της. Γίνεται δε έντονη επίκληση προς τους μεγάλους τοπικούς επιχειρηματίες να συνδράμουν στην προσπάθεια του Κιάτου να αποκτήσει την δική του φιλαρμονική.

Παρά την συναισθηματική δυναμική με την οποία φορτίζονται τα προαναφερθέντα δημοσιεύματα, η προσπάθεια αφύπνισης των πολιτών και των συλλογικοτήτων του Κιάτου υπέρ της ίδρυσης φιλαρμονικής πέφτει στο κενό. Ούτε στην εφημερίδα, ούτε σε οποιαδήποτε άλλη πηγή δεν γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα μέχρι τον Μάρτιο του 1937¹⁶⁵. Την Καθαρά Δευτέρα της χρονιάς αυτής, η φιλαρμονική του Βέλλου Κορινθίας παρευρέθηκε στο Κιάτο και συμμετείχε στον εορτασμό. Αυτό γίνεται αφορμή, ώστε η «Σικυών» να ανακινήσει την παλιά της πρωτοβουλία, προτρέποντας εκ νέου τον Σύνδεσμο Κυριών και Δεσποινίδων να βοηθήσει για να ξεκινήσουν οι διαδικασίες της ίδρυσής της. Οι προσπάθειες της εφημερίδας φαίνεται πως αρχίζουν να ευδοκιμούν τον Αύγουστο του 1938¹⁶⁶, οπότε ενημερώνει τους αναγνώστες της ότι έχει αποφασιστεί μεγάλη συγκέντρωση υπέρ της ίδρυσης της φιλαρμονικής. Μόλις μία εβδομάδα αργότερα, ανακοινώνεται ότι ο

¹⁶⁵ «Σικυών», φύλλο της 14/03/1937.

¹⁶⁶ «Σικυών», φύλλο της 28/08/1938.

ενθουσιασμός σε ολόκληρη την πόλη είναι μεγάλος και ότι η ίδρυση της φιλαρμονικής θα υλοποιηθεί άμεσα¹⁶⁷.

Η θεσμοθέτηση

Τον Σεπτέμβριο του 1938¹⁶⁸ διενεργείται σύσκεψη με πρωτοβουλία του Σωτήριου Χίνου, προέδρου της κοινότητας Σικυωνίας¹⁶⁹. Αποφασίζεται η κατάρτιση προσωρινής επιτροπής από τους Χίνο, Κ. Σώκου και Γ. Τσουλούφα, προκειμένου να διενεργηθεί έρανος υπέρ της ίδρυσης και ενίσχυσης του συλλόγου της φιλαρμονικής. Σε διάρκεια λίγων ημερών συγκεντρώθηκε το ποσό των 30.000 δραχμών, το οποίο κατά την εφημερίδα αναμενόταν να αυξηθεί.

Πράγματι, τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου του ίδιου έτους¹⁷⁰, χάρη στον έρανο η προσωρινή επιτροπή ήταν σε θέση να προχωρήσει στην αγορά μουσικών οργάνων. Για τον σχετικό έλεγχο, επιστρατεύθηκε ο αρχιμουσικός της φιλαρμονικής της Κορίνθου Μακρής, ο οποίος εγγυήθηκε για την ποιότητά τους. Στο ίδιο άρθρο της εφημερίδας ανακοινώνεται η έγκριση του καταστατικού του συλλόγου, με την επισήμανση ότι εντός ολίγων ημερών αναμενόταν να ορισθεί και το διοικητικό συμβούλιο της φιλαρμονικής, ώστε να ξεκινήσει το συντομότερο η λειτουργία της.

Στις 11 Δεκεμβρίου του 1938¹⁷¹ τα μουσικά όργανα παραδίδονται στην πόλη και εκτίθενται στο φαρμακείο Παπαντωνίου μέχρι να βρεθεί η κατάλληλη αίθουσα που θα φιλοξενήσει τη φιλαρμονική. Πρώτος μουσικοδιδάσκαλος αναλαμβάνει ο προναφερθείς αρχιμουσικός της φιλαρμονικής της Κορίνθου Μακρής. Στην εφημερίδα ανακοινώνεται ότι θα γίνονταν δεκτοί ως μαθητές νεαροί άνω των 14 ετών. Το 1939 αρχιμουσικός στη διεύθυνση της φιλαρμονικής είναι πλέον ο Γεώργιος Κασσιμάτης¹⁷².

¹⁶⁷ «Σικυών», φύλλο της 04/09/1938.

¹⁶⁸ «Σικυών», φύλλο της 11/09/1938.

¹⁶⁹ Για τον Σωτήριο Χίνο δεν υπάρχει κάποια πληροφορία σχετικά με την επαγγελματική του θέση, όμως αναφέρεται συχνά ως διοικητικό μέλος σε συλλόγους, αλλά και ως υποψήφιος δημοτικός σύμβουλος σε αρκετά ψηφοδέλτια με την παράταξη του Λουδοβίκου Σγουρού τις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 275, 289, 340, 532.

¹⁷⁰ «Σικυών», φύλλο της 04/12/1938.

¹⁷¹ «Σικυών», φύλλο της 11/12/1938.

¹⁷² Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 338.

Η φιλαρμονική του Κιάτου παίρνει το όνομα «Απόλλων» και το προσωρινό διοικητικό συμβούλιο καλεί τα μέλη του Συλλόγου σε σύσκεψη για την εκλογή των μελών του¹⁷³. Στις 25 Δεκεμβρίου του 1938¹⁷⁴, η εφημερίδα ανακοινώνει το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του «Απόλλωνα», το οποίο αποτελείται, κατά σειρά ψήφων, από τους: Κων. Π. Σώκο, Σωτ. Χ. Χίνο, Γεώρ. Α. Τσουλούφα, Αναστ. Γ. Θεοχάρη, Παν. Ν. Κατσαούνη, Πετρ. Ν. Αδρεαδάκη και Βλ. Τομαρά, με αναπληρωματικά μέλη τους Βλασ. Δ. Αδρακτά, Νικ. Π. Πανταζή και Ιωάν. Π. Ανδρούτσο. Το προεδρείο που θα εκλέξει το διοικητικό συμβούλιο θα έχει την ευθύνη να αναζητήσει κατάλληλη αίθουσα για την λειτουργία και την έναρξη των μαθημάτων. Πρόεδρος του συλλόγου «Απόλλων» ορίστηκε ο οδοντίατρος Γεώργιος Φουντωτός¹⁷⁵.

Αν ανατρέξουμε στις παράλληλες πηγές εντοπίζουμε μια διαφοροποίηση ως προς τα χρονολογικά δεδομένα. Η εφημερίδα «Κορινθιακός τύπος» που εκδίδεται στην Κόρινθο, σε ένα αφιέρωμά της στην φιλαρμονική του Κιάτου το 1991 χρονολογεί την ίδρυσή της το 1936 και όχι το 1938, όπως μαρτυρείται από την «Σικυώνα»¹⁷⁶. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Γεώργιος Κασκαρέλης στην «Επιτομή στην χρονολογική ιστορία της Σικυωνίας»¹⁷⁷. Παρά το γεγονός ότι η έρευνά του είναι εμβαθυμένη, η μαρτυρία της «Σικυώνας» υπέρ του 1938 είναι πιο αξιόπιστη, αφ' ενός λόγω της χρονικής εγγύτητας, αφ' ετέρου λόγω της ιστορικής συγκυρίας. Είναι γνωστό ότι το μεταξικό καθεστώς απέδιδε μεγάλη σημασία στην εθνική οργάνωση της νεολαίας η συμμετοχή στην οποία ήταν υποχρεωτική για όλους τους νέους της χώρας με εγκύκλιο του 1938¹⁷⁸. Τυπική μορφή έκφρασης των ιδεωδών που προήγαγε η οργάνωση αυτή ήταν οι εθνικές εορτές και παρελάσεις, τις οποίες συνόδευαν φιλαρμονικές μπάντες παιανίζοντας ύμνους και εμβατήρια. Η επίσπευση της ίδρυσης της φιλαρμονικής του Κιάτου, μετά από πολυετή αδράνεια είναι πολύ πιθανό να συνδέεται με το συγκεκριμένο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο.

¹⁷³ «Σικυών», φύλλο της 11/12/1938.

¹⁷⁴ «Σικυών», φύλλο της 25/12/1938.

¹⁷⁵ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 337.

¹⁷⁶ «Κορινθιακός τύπος», Οκτώβριος-Νοέμβριος 1991.

¹⁷⁷ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 337.

¹⁷⁸ Βαγγέλης Αγγελής, *Εθνική οργάνωση νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941, Η δικτατορία Μεταξά, Νεολαία-Ιδεολογία-αισθητική, Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 2010, σελ. 39.*

Το ρεπερτόριο

Τα πρώτα όργανα που είχε στην διάθεσή της η φιλαρμονική ήταν τέσσερις τρομπέτες, μία κορνέτα, ένα κλαρίνο, ένα κοναρτίνο, τρία ντζένις, δύο αλτικόρνα, δύο ευφώνια, ένα αμφικόρνο, ένα μπάσο, ένα κάσσα, ένα σαξόφωνο και δύο τύμπανα¹⁷⁹. Για την λειτουργία της, αρχικά της παραχωρήθηκε προσωρινή στέγη στα διάφορα κτήρια του δημαρχείου πριν καταλήξει να φιλοξενηθεί στο κτήριο του Γυμνασίου και της Δημοτικής αγοράς¹⁸⁰. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλές αναφορές για τις εμφανίσεις της φιλαρμονικής πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ώστε να μπορούμε να μορφώσουμε μια σαφή άποψη για το ρεπερτόριό της. Η έρευνα στο Αρχείο της δείχνει ότι το Πάσχα παιζόταν κομμάτια του Γάλλου συνθέτη Σαρλ Φρανσουά Γκουνώ, ο δημοφιλής «Αμλέτος»¹⁸¹, το «Ave Maria» το «La fiesta alla mandorla» και το «Χριστός Ανέστη». Την πρωτοχρονιά ακουγόταν ο «Άγιος Βασίλειος». Αργότερα, κατά τη γερμανική κατοχή, εντάχθηκαν στο ρεπερτόριο τα εμβατήρια «Ταξιαρχία»¹⁸², «Rolan» και «Frei weg»¹⁸³. Στο Αρχείο της φιλαρμονικής υπάρχει και παρτιτούρα από κάποιο κομμάτι του Μπετόβεν. Δυστυχώς, οι παρτιτούρες που έχουν διασωθεί είναι προπολεμικές, με εμφανή τα σημάδια του χρόνου και σε πολλές δε διασώζονται οι συνθέτες των κομματιών, ούτε οι χώρες προέλευσης.

Αυτές οι αποσπασματικές πληροφορίες δεν αρκούν για να σχηματίσουμε άποψη περί του ρόλου που είχε πραγματικά η φιλαρμονική στα πολιτιστικά δρώμενα του Κιάτου και περί του πόσο αυτή επηρέασε τη μουσική ζωή του.

¹⁷⁹ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 337.

¹⁸⁰ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 338.

¹⁸¹ Ο Αμλέτος είναι όπερα σέ τέσσερις πράξεις του Franco Faccio, που πρωτοανέβηκε το 1865. Το συγκεκριμένο κομμάτι, που οι φιλαρμονικές συνηθίζουν να αποκαλούν «Αμλέτο», είναι η Marcia Funebre από την 4^η πράξη του έργου.

¹⁸² Πρόκειται για διασκευή του γαλλικού εμβατηρίου «Souvenir de la 56ème Brigade» του E. Mornay.

¹⁸³ Γερμανικό εμβατήριο του Carl Latann.

Μαντολινάτα

Γενικά, η εφημερίδα «Σικυών» εμφανίζεται φιλόμουση και προοδευτική στις απόψεις της για τη μουσική ζωή και παιδεία. Έτσι, από τις σελίδες της στηρίζει ένα άλλο θεσμικό εγχείρημα, που αποσκοπεί στην αναβάθμιση της μουσικής εκπαίδευσης στην πόλη.

Η δημιουργία μαντολινάτας στην πόλη του Κιάτου, αντίθετα με την ίδρυση της φιλαρμονικής, έγινε πραγματικότητα σε σύντομο χρονικό διάστημα από την ώρα που τέθηκε ως αντικείμενο συζήτησης και προβληματισμού. Όμως, δυστυχώς, η χρονική περίοδος κατά την οποία υπήρξε ενεργή ήταν μικρή. Διάφορα προβλήματα και ασυνεννοησίες ανάμεσα στον μουσικοδιδάσκαλο και κάποιους παράγοντες της πόλης επέφεραν τη διάλυσή της μόλις έναν χρόνο μετά την σύστασή της.

Η ίδρυσή της έγινε με την φροντίδα του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κιάτου, μετά από πρωτοβουλία του γυμνασιάρχη κ. Νάσκου και ανακοινώθηκε στην «Σικυώνα» τον Απρίλιο του 1931¹⁸⁴. Φαίνεται όμως ότι ο νεοσύστατος θεσμός δεν ήταν ομόθυμα αποδεκτός. Ο συντάκτης της εφημερίδας επισημαίνει πως δεν αρκεί η ηθική και υλική προσπάθεια του συλλόγου για την ίδρυση της μαντολινάτας, αν η πρόταση δεν υποστηρίζεται από την πλειοψηφία των γονέων του Κιάτου. Κρίνει πως πρέπει οι προοδευτικοί γονείς, που κρίνουν ελπιδοφόρο το νέο αυτό ξεκίνημα, να βοηθήσουν τους συμπολίτες τους να αλλάξουν την αντίληψη που έχουν για την μαντολινάτα και να αρχίσουν να αντιλαμβάνονται την επίδραση και τα οφέλη που έχει η «σοβαρά κλασική μουσική». Ο συντάκτης υπογραμμίζει την μόνιμη εγκατάσταση στο Κιάτο ενός πολύ ικανού δασκάλου και διπλωματούχου της μουσικής, που ονομάζεται Διονύσιος Πόγγης. Αυτό σηματοδοτεί την τέλεια αφορμή και συγκυρία για να συσταθεί η μαντολινάτα, που η εφημερίδα θεωρεί σημαντικότερη για την μουσική παιδεία, υπέρ της οποίας επιστρατεύονται παραθέματα από ρήσεις μεγάλων Ευρωπαίων συνθετών της κλασικής μουσικής, όπως των Μπετόβεν, Βάγκνερ, Σούμαν και άλλων.

Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου¹⁸⁵ η ίδρυση της μαντολινάτας είναι γεγονός, ωστόσο η εφημερίδα ανησυχεί για την εξέλιξή της, διότι διαπιστώνει προχειρότητα

¹⁸⁴ «Σικυών», φύλλο της 05/04/1931.

¹⁸⁵ «Σικυών», φύλλο της 19/07/1931.

και επιπολαιότητα στη διαχείρισή της. Παρ' όλα αυτά συνεχίζει να υποστηρίζει το εγχείρημα και μάλιστα, τον Σεπτέμβριο του 1931¹⁸⁶ ισχυρίζεται ότι το Κιάτο θα πρέπει να περιμένει πολλές εκπλήξεις από τη μαντολινάτα. Η εξαγγελία αυτή δεν αργεί να διαψευσθεί, αφού τον αμέσως επόμενο μήνα η εφημερίδα επισημαίνει ότι οι εμφανίσεις της μαντολινάτας είναι λιγοστές, πράγμα που προκαλεί δυσαρέσκεια στην πόλη¹⁸⁷. Τα Χριστούγεννα του 1931, στην αίθουσα του Σπύρου Φραντζή, ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κιάτου πραγματοποιεί μία μεγάλη συναυλία για φιλανθρωπικό σκοπό, στην οποία συμμετείχε και η μαντολινάτα με επικεφαλής τον Πόγγη¹⁸⁸. Τα σύννεφα όμως δεν καταφέρνουν να διαλυθούν και τον Ιούλιο του 1932 από τις σελίδες της εφημερίδας ανακοινώνεται η διάλυση της μαντολινάτας¹⁸⁹.

Στο σχετικό άρθρο, η κριτική της «Σικυώνος» είναι καταπέλτης. Κύριος και μόνος υπαίτιος χρίζεται, σύμφωνα με την εφημερίδα, ο μουσικοδιδάσκαλος Δ. Πόγγης, ο οποίος κατηγορείται ότι «ξεγέλασε» τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο υφαρπάζοντας τον μισθό του μουσικοδιδασκάλου, χωρίς καμία ουσιαστική συμβολή στην μουσική εκπαίδευση των παιδιών, ούτε στην κοινωνική προσφορά, αφού οι εμφανίσεις της μαντολινάτας ήταν ελάχιστες. Επικαλείται μάλιστα την μαρτυρία ενός μαθητή της μαντολινάτας, που δηλώνει κατηγορηματικά: «ο δάσκαλος κ. Πόγγης δεν κάνει απολύτως τίποτα». Το άρθρο υπογράφεται από τον Σωτήρη Σπανό, στον οποίο ο Πόγγης σπεύδει να απαντήσει με μια μακροσκελή επιστολή που δημοσιεύεται στο αμέσως επόμενο φύλλο της εφημερίδας¹⁹⁰. Ο μουσικοδιδάσκαλος θυμίζει ότι μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα κατάφερε από το μηδέν να καταρτίσει μαντολινάτα αποτελούμενη από 15 παιδιά, η οποία αρκετές φορές παρουσίασε δημόσια διάφορα κομμάτια. Όμως τα μαθήματα διακόπηκαν λόγω οικονομικών δυσχερειών και οι σχετικές ευθύνες περιέρχονται στον γυμνασιάρχη Νάσκο. Μάλιστα η επιστολή κλείνει με την απειλή νομικής προσφυγής αν η εφημερίδα αναφερθεί ξανά το όνομά του προσβλητικώς.

Αυτή είναι η τελευταία αναφορά που έχουμε στην μαντολινάτα, όχι μόνο από την «Σικυώνα», αλλά και από τις λοιπές τοπικές πηγές. Τίποτε δεν διασώζεται

¹⁸⁶ «Σικυών», φύλλο της 20/09/1931.

¹⁸⁷ «Σικυών», φύλλο της 04/10/1931.

¹⁸⁸ «Σικυών», φύλλο της 25/12/1931.

¹⁸⁹ «Σικυών», φύλλο της 10/07/1932.

¹⁹⁰ «Σικυών», φύλλο της 17/07/1932.

σχετικά με το ρεπερτόριο και τις εμφανίσεις της κατά τον μοναδικό χρόνο λειτουργίας της. Το βέβαιο είναι ότι η ιστορία της μαντολινάτας και της φιλαρμονικής δείχνουν ότι η κοινωνία του Κιάτου στις αρχές του 1930 επενδύει μεν στην μουσική καλλιέργεια, που θεωρεί συμβατή με την γρήγορη οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη, ωστόσο δεν καταφέρνει να την εδραιώσει και να την αναπτύξει. Ενώ η εφημερίδα προσπαθεί να αφυπνίσει τους πολίτες και τις συλλογικότητες με συνεχή άρθρα για την σπουδαιότητα της μουσικής παιδείας, αυτή φαίνεται να μη βρίσκει την θέση της στο αναπτυσσόμενο Κιάτο.

Μουσική σχολή και χορωδία

Στα τέλη της δεκαετίας του 1930, το Κιάτο προσπαθεί να ξεπεράσει τον συντηρητισμό και τα εμπόδια ως προς την ανανέωση της μουσικής του κουλτούρας και εγκαινιάζει την πρώτη μουσική σχολή της πόλης και την πρώτη χορωδία της.

Με διαδοχικές επαναλαμβανόμενες ανακοινώσεις κάθε βδομάδα, από τις 22 Αυγούστου μέχρι και τις 26 Σεπτεμβρίου του 1937¹⁹¹, η εφημερίδα «Σικυών» ενημερώνει τους κατοίκους του Κιάτου για την έναρξη λειτουργίας μουσικής σχολής από την διεύθυνση του Διονυσίου Πόγγη. Στην σχολή θα γίνονται μαθήματα πιάνου, βιολιού, μαντολίνου, κιθάρας, βιολοντσέλου και φλάουτου, δηλαδή των βασικών οργάνων της κλασικής κεντροευρωπαϊκής παράδοσης. Προτείνεται επιπλέον η δυνατότητα να παραδίδονται μαθήματα κατ' οίκον με λογικό οικονομικό αντίτιμο.

Ένα χρόνο αργότερα, ο Άδωνις Καρατζάς ίδρυσε μια «ανώτερη μουσική σχολή», και μάλιστα με γαλλική επωνυμία: *École supérieure de musique*. Στόχος ήταν η συγκρότηση γυναικείας αποκλειστικά χορωδίας, που θα διηύθυνε ο ίδιος. Η πρώτη ανακοίνωση της εφημερίδας στο φύλο της 18 Σεπτεμβρίου του 1938 είναι στην ουσία ένα κάλεσμα στις «δεσποινίδες και κυρίες» που επιθυμούν να ασχοληθούν με την υψηλή τέχνη της μουσικής ώστε να παρευρεθούν στον κινηματογράφο «Ορφεύς» όπου θα πληροφορηθούν λεπτομερώς για την διεξαγωγή των μαθημάτων. Το τμήμα της χορωδίας θα διδασκόταν μονωδία, σολφέζ, θεωρία ιστορία και αισθητική της μουσικής, ανάλυση κλασικών και μοντέρνων έργων, και όλα αυτά χωρίς καμία οικονομική επιβάρυνση. Πράγματι, τα μαθήματα, που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα μουσικής εκπαίδευσης, το οποίο δεν περιοριζόταν μόνο στο κομμάτι του τραγουδιού, ξεκίνησαν άμεσα και πραγματοποιούνταν τρεις φορές την εβδομάδα, τις απογευματινές ώρες, στο Α΄ δημοτικό σχολείο του Κιάτου. Σχεδόν κάθε βδομάδα το επόμενο διάστημα η εφημερίδα συνέχισε να υπενθυμίζει την δυνατότητα συμμετοχής με σχετική ανακοίνωση¹⁹².

Οι δύο αυτές σχολές κλήθηκαν να καλύψουν ένα μεγάλο κενό στην πολιτιστική ζωή του Κιάτου, ωστόσο οι πηγές δεν διασώζουν περαιτέρω στοιχεία

¹⁹¹ «Σικυών», φύλλα της 22/08/1937, 29/08/1937, 12/09/1937, 19/09/1937, 26/09/1937.

¹⁹² «Σικυών», φύλλα της 30/10/1938, 13/11/1938, 27/11/1938, 04/12/1938, 11/12/1938.

ούτε για την μουσική εκπαίδευση μέχρι το 1937, ούτε για τον κοινωνικό της αντίκτυπο.

Χοροδιδασκαλεία

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, στο Κιάτο υπήρχαν τρία χοροδιδασκαλεία.

Το πρώτο είναι η ακαδημία χορού του Μιχαήλ Κωστόπουλου, που εμφανίζεται στο φύλλο της «Σικυώνος» της 23ης Νοεμβρίου 1930. Λειτουργούσε στην αίθουσα «Κυβέλεια»¹⁹³ και δίδασκε πολλούς ευρωπαϊκούς χορούς, όπως σλόου φοξ, ταγκό, ρούμπα και βαλς¹⁹⁴. Από τον Νοέμβριο του 1936 η ακαδημία ενέταξε στο πρόγραμμά της και ελληνικούς χορούς¹⁹⁵. Καθώς δεν διέθετε ιδιόκτητο χώρο, κάθε χρόνο σχεδόν μετέφερε τις δραστηριότητές της σε διάφορες ιδιωτικές κατοικίες με μεγάλα δωμάτια, όπως ήταν οι οικίες Τροκάλη και Οικονομόπουλου, που μπορούσαν να εξυπηρετήσουν το κοινό της. Στις 17 Οκτωβρίου 1937 απέκτησε εν τέλει τη δική της αίθουσα, την αίθουσα Μπάστα¹⁹⁶.

Τα χορευτικά γκρουπ του Μιχαήλ Κωστόπουλου πολύ συχνά έπαιρναν μέρος σε αποκριάτικους και άλλους χορούς, κατά κανόνα φιλανθρωπικούς, που διοργάνωναν οι σύλλογοι του Κιάτου, αποσπώντας κάθε φορά διθυραμβικές κριτικές από την εφημερίδα «Σικυών». Χορούς διοργάνωνε και η ίδια η ακαδημία, με σκοπό την προβολή και διαφήμισή της. Συχνές ήταν οι αναφορές της εφημερίδας στη θετική απήχηση που είχαν οι σχετικές παραστάσεις, καθώς και στην ανάπτυξη του θεσμού με νέες συμμετοχές¹⁹⁷. Αυτό είναι ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίον οι χορευτικές ομάδες ήταν ταυτισμένες με τα πολιτιστικά δρώμενα του Κιάτου, και ιδιαίτερα με τους συλλόγους, με τους οποίους συνεργάζονταν σε τακτική βάση.

Οι εμφανίσεις των χορευτικών γκρουπ συνήθως σε χώρους όπως η «Αίγλη» και το «Κεντρικόν», αλλά και σε ιδιωτικές κατοικίες μεγάλων αστικών οικογενειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο αποκριάτικος χορός στις 26 Φεβρουαρίου 1933 στην αίθουσα του Σ. Φραντζή, τον οποίον η εφημερίδα καλύπτει χωρίς να φείδεται επαίνων: η δουλειά του Μ. Κωστόπουλου χαρακτηρίζεται θαυμαστή δεξιοτεχνικά, και της πιστώνεται κατά μεγάλο ποσοστό η επιτυχία της βραδιάς¹⁹⁸. Σε άλλο άρθρο

¹⁹³ «Σικυών», φύλλο της 23/11/1930.

¹⁹⁴ «Σικυών», φύλλο της 12/02/1932.

¹⁹⁵ «Σικυών», φύλλο της 26/11/1933.

¹⁹⁶ «Σικυών», φύλλο της 17/10/1937.

¹⁹⁷ «Σικυών», φύλλα της 31/01/1932, 12/02/1933, 03/09/1933, 24/12/1933, 09/02/1934, 26/04/1936.

¹⁹⁸ «Σικυών», φύλλο της 26/02/1933.

της εφημερίδας, υπογραμμίζεται η αύξηση των συμμετοχών στα χορευτικά γκρουπ του Μ. Κωστόπουλου, πράγμα που πιστοποιεί την αδιαμφισβήτητη επιτυχία τους¹⁹⁹.

Η μουσική που συνόδευε τα χορευτικά γκρουπ τις περισσότερες φορές ακουγόταν από τα γραμμόφωνα, και σπανιότερα από ολιγομελείς ορχήστρες που συνήθως αποτελούνταν από κλασικό πιάνο και βιολί²⁰⁰. Στις 27 Νοεμβρίου 1932 στην εφημερίδα καταγράφεται η πρωτοβουλία της ακαδημία Κωστόπουλου να φέρει καθηγητές χορού από την Αθήνα και να συνοδέψει τα μαθήματα με ζωντανή ορχήστρα και πιάνο, υπό τη διεύθυνση του γνωστού στην περιοχή Δ. Πόγγη.

Ένα δεύτερο χοροδιδασκαλείο ήταν αυτό του Κώστα Μπουσιώτη, όπως μας ενημερώνει η εφημερίδα «Σικυών», η οποία διαπιστώνει ότι η κίνηση και η συμμετοχή του κόσμου ήταν αρκετά μεγάλη²⁰¹. Τον Απρίλη του 1937 ανοίγει και τρίτη ακαδημία χορού από τον Σπύρο Λιανό. Από τις σελίδες της εφημερίδας μαθαίνουμε ότι αναλαμβάνει την εκμάθηση όλων των ευρωπαϊκών χορών στην αίθουσα Παναγιωτοπούλου, αλλά παραδίδει επίσης μαθήματα και κατ' οίκον²⁰². Τέλος, η εφημερίδα θεωρεί σκόπιμο να κοινοποιήσει στους αναγνώστες της τα εγκαίνια δύο ακαδημιών χορού στην γειτονική πόλη του Ξυλοκάστρου: Η πρώτη του Παύλου, με την συνοδεία ορχήστρας υπό την διεύθυνση του Δ. Πόγγη και η δεύτερη του Ανδρεόπουλου, στην οποία διδάσκεται εγγλέζικο φοξ, σλόου, βιενέζικο βαλς, παλιό ταγκό και ρούμπα²⁰³.

Οι εμφανίσεις των χορευτικών ομίλων, σε οποιαδήποτε εκδήλωση και με οποιαδήποτε αφορμή, απασχολούσαν πάντα την εφημερίδα «Σικυών», ως επί το πλείστον με θετικά σχόλια. Οι στήλες της, συνήθως κάτω από τον τίτλο «Κοσμική κίνηση», ανέλυαν με πολλές λεπτομέρειες την κάθε εκδήλωση, το ρεπερτόριο των χορών, την μουσική, το ενδυματολόγιο, ειδικά των κορασίδων, ακόμα και τις παρουσίες ονομαστικά. Η κοσμική κίνηση του Κιάτου ήταν αντάξια κάθε μεγάλης αστικής πόλης της Ελλάδας.

¹⁹⁹ «Σικυών», φύλλο της 28/01/1934.

²⁰⁰ «Σικυών», φύλλα της 06/11/1932, 24/03/1935.

²⁰¹ «Σικυών», φύλλο της 10/05/1936.

²⁰² Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 692.

²⁰³ «Σικυών», φύλλο της 6/11/1932.

Κινηματογράφοι

Όπως έχει προαναφερθεί, τα μεγάλα καφενεία του Κιάτου συστέγαζαν και κινηματογράφους: το καφενείο «Κεντρικόν» με τον ομώνυμο κινηματογράφο του και το καφενείο του Ζούζουλα με τον κινηματογράφο «Ατελιέ». Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η πόλη διέθετε μόνο αυτούς τους δύο κινηματογράφους, αλλά προς τα τέλη της είχε αποκτήσει άλλους δύο, πράγμα που μαρτυρά την ραγδαία ανάπτυξη της δημοφιλίας του νέου αυτού μέσου.

Ο κινηματογράφος «Κεντρικόν» ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Σεπτέμβριο του 1929, αναπαράγοντας ταινίες χωρίς ήχο («βωβές»), όπως πληροφορούμαστε από ένα σχετικό άρθρο. Ήταν χωροθετημένος στο βάθος του καφενείου του Σπύρου Φραντζή, αλλά από τον Ιούνιο του 1930 μεταφερόταν μπροστά από την είσοδό του, σε μια μικρή πλατεία, λειτουργώντας ως θερινός.

Το πρώτο έργο που παρουσίασε ήταν η γερμανική ταινία βωβού κινηματογράφου «Varieté»²⁰⁴. Ακολούθησαν πολλά έργα με μεγάλη απήχηση στο κοινό του Κιάτου, όπως²⁰⁵ «Νύχτα της Βιέννης»²⁰⁶, «Ένοχος»²⁰⁷, «Ούφα» και «Λευκός διάβολος»²⁰⁸, «Το λαγιαρνί»²⁰⁹, «Ραψωδία έρωτος»²¹⁰, «Ο νικητής των άγριων» και «Ο χονδρός και ο λιγνός»²¹¹, «Γαμβρός της συμφοράς»²¹², «Οι Κοζάκου»²¹³ και «Η μεγάλη χίμαιρα»²¹⁴. Ο θερινός κινηματογράφος του «Κεντρικόν» άρχισε την πρώτη Ιουνίου του 1930 με πρώτη ταινία το έργο «Μητρόπολις»²¹⁵.

²⁰⁴ Πρόκειται για δραματική ταινία (1925) του Γερμανού σκηνοθέτη Ewald Andre Dupont. Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 691.

²⁰⁵ «Σικυών», φύλλο της 30/03/1932.

²⁰⁶ «Σικυών», φύλλο της 14/02/1932.

²⁰⁷ Δραματική αμερικάνικη ταινία του 1931. «Σικυών», φύλλο της 21/02/1932.

²⁰⁸ «Σικυών», φύλλο της 13/03/1932.

²⁰⁹ Ελληνική βουκολική ταινία του 1930, σε σκηνοθεσία Ιωάννη Λούμου. «Σικυών», φύλλο της 17/04/1932.

²¹⁰ «Σικυών», φύλλο της 10/07/1932.

²¹¹ «Σικυών», φύλλο της 17/07/1932.

²¹² «Σικυών», φύλλο της 14/08/1932.

²¹³ Αμερικανικό βωβό δράμα του 1928, βασισμένο στο έργο του Λέοντα Τολστόι. «Σικυών», φύλλο της 29/08/1932.

²¹⁴ Γαλλική πολεμική ταινία του 1937, σε σκηνοθεσία Jean Renoir. «Σικυών», φύλλο της 30/08/1932.

²¹⁵ Πρόκειται για την διάσημη γερμανική δραματική ταινία του 1927 σε σκηνοθεσία Fritz Lang.

Ακολούθησαν τα έργα «Τα γαλάζια νερά», «Η αγνή Σουζάνα» και «Η χορεύτρια του Τσάρου», έργο το οποίο είχε εξαιρετική επιτυχία²¹⁶.

Ο δεύτερος κινηματογράφος του Κιάτου, που επονομαζόταν «Ατελιέ» και στεγαζόταν στο καφενείο Ζούζουλα, ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1931. Ήταν ο πρώτος ομιλών κινηματογράφος της πόλης, πράγμα που προκάλεσε έντονες εντυπώσεις. Η εφημερίδα «Σικυών», που φαίνεται να υποστηρίζει το ανταγωνιστικό κατάστημα, αντέδρασε επιχειρηματολογώντας υπέρ του βωβού κινηματογράφου: «μόνο ο βουβός κινηματογράφος είναι ικανός να μιλήσει στην ψυχή των ανθρώπων»²¹⁷. Ωστόσο συνεχίζει να διαφημίζει από τις σελίδες της το «Ατελιέ» που στο επόμενο διάστημα προβάλλει έργα όπως «Στα δίκτυα της Τσέκου»²¹⁸, «Τα κορίτσια του Μπρόντγουεϊ»²¹⁹, «Αι αερομαχίες του Δυτικού μετώπου»²²⁰, «Τι φαινόμενο!»²²¹ και «Κίτρινο διαβατήριο»²²².

Τον Δεκέμβριο του 1933, στην εφημερίδα αποδελτιώνουμε μια μικρή αναφορά σε έναν καινούργιο κινηματογράφο²²³ με το όνομα «Ολύμπια». Για τον συγκεκριμένο βρίσκουμε δύο διαφημίσεις προβολών τον Ιούνιο του 1935, μεταξύ των οποίων το έργο «Θύελλα των ωκεανών»²²⁴.

Τον Οκτώβριο του 1937 άνοιξε ο «Ορφεύς», ο μεγαλύτερος και πιο σύγχρονος για την εποχή κινηματογράφος του Κιάτου, ιδιοκτησίας Δημήτρη Καλατζόπουλου. Βρισκόταν στο κτήριο του Γ. Δρίμερη, απέναντι από το σταφιδεργαστάσιο του Β. Φραντζή. Η αίθουσα διέθετε πάνω από 300 καθίσματα και είχε εξοπλιστεί με μηχανήματα τελευταίας τεχνολογίας, γερμανικής προέλευσης, τα οποία εξασφάλιζαν καθαρή εικόνα και φυσική απόδοση του ήχου. Ο αρθρογράφος

²¹⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 691.

²¹⁷ «Σικυών», φύλλο της 17/07/1932.

²¹⁸ «Σικυών», φύλλο της 07/02/1932.

²¹⁹ «Σικυών», φύλλο της 14/02/1932.

²²⁰ Αμερικάνικη πολεμική ταινία του 1930 σε σκηνοθεσία Howard Hawks. «Σικυών», φύλλο της 28/02/1932.

²²¹ Αμερικανική κωμωδία σε σκηνοθεσία Clyde Bruckman και Malcolm St. Clair, που κυκλοφόρησε το 1929 και όπου πρωταγωνιστεί ο δημοφιλής κωμικός Χάρολντ Λόιντ στην πρώτη του ομιλούσα παραγωγή. «Σικυών», φύλλο της 17/07/1932.

²²² «Σικυών», φύλλο της 07/08/1932.

²²³ «Σικυών», φύλλο της 24/12/1933.

²²⁴ «Σικυών», φύλλα της 13/06/1935, 16/06/1935.

της «Σικυώνας» σημειώνει χαρακτηριστικά ότι πρόκειται για κινηματογράφο «αθηναϊκών προδιαγραφών», που διαθέτει ακόμα και αίθουσα καπνιστηρίου.

Ο ρυθμός των προβολών ανέρχονταν σε τέσσερις ταινίες ανά εβδομάδα, πολλές φορές με διπλές προβολές, απογευματινές και βραδινές. Ο κινηματογράφος ξεκίνησε την λειτουργία του με την φιλοπερέτα «Ανοιξιάτικες αγάπες»²²⁵ και συνέχισε με την ταινία «Αικατερίνη η Μεγάλη της Ρωσίας»²²⁶. Εξαιτίας της χωρητικότητάς του και της σύγχρονης διάταξής του, εκτός από χώρος προβολής ταινιών πολύ γρήγορα φιλοξένησε και άλλες εκδηλώσεις, όπως την συναυλία του Απόστολου Πρεδάρη²²⁷, τον Χριστουγεννιάτικο χορό του 1937, που διοργάνωσε ο Σύνδεσμος Κυρίων και Δεσποινίδων²²⁸, αλλά και παραστάσεις θεατρικών θιάσων²²⁹.

Την ίδια εποχή στην Αθήνα μέχρι το 1937, λειτουργούν 26 κινηματογραφικές αίθουσες και το 25% των Αθηναίων παρακολουθεί ταινίες σε αυτές. Στις αθηναϊκές εφημερίδες δημοσιεύονταν, εκτός από τα έργα, τα ονοματεπώνυμα των προσώπων της υψηλής κοινωνίας, αποδεικνύοντας τη σπουδαιότητα του συγκεκριμένου μέσου ψυχαγωγίας και την επίδραση που είχε όχι μόνο σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, αλλά και στην «αφρόκεμα της κοινωνίας»²³⁰. Σε αντίστοιχη πραγματικότητα φαίνεται πως ζει και η κοινωνία του Κιάτου, καθώς μία επαρχιακή πόλη έχει τέσσερις κινηματογραφικές αίθουσες, στις οποίες -όπως είδαμε- προβάλλονταν δημοφιλείς ταινίες της εποχής από ένα μεγάλο φάσμα του αμερικάνικου, ευρωπαϊκού και ελληνικού σινεμά, που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό.

²²⁵ «Σικυών», φύλλο της 10/10/1937.

²²⁶ «Σικυών», φύλλο της 14/11/1937.

²²⁷ «Σικυών», φύλλο της 28/11/1937.

²²⁸ «Σικυών», φύλλο της 12/12/1937.

²²⁹ «Σικυών», φύλλο της 30/01/1938.

²³⁰ Πετράκη Μαρίνα, Ο μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, Ωκεανία, Αθήνα, 2006, σελ. 116-117.

ΣΥΛΛΟΓΟΙ

Οι πολίτες του Κιάτου οργανώνονταν σε κοινωφελούς χαρακτήρα συλλόγους, που έχουν αρκετή ορατότητα στις σελίδες της εφημερίδας «Σικυών». Η κοινωνία της πόλης φρόντιζε με τον τρόπο αυτό να καλύπτει προβλήματα και ελλείψεις σε όλα τα επίπεδα, πολιτιστικά και κοινωνικά, για τα οποία οι τυπικές θεσμικές δομές δεν επαρκούσαν.

Όλοι οι σύλλογοι παρεμβαίνουν στο κοινωνικό προσκήνιο κατά κανόνα με φιλανθρωπικούς χορούς, που είναι μια δημοφιλής μορφή διασκέδασης την περίοδο που εξετάζουμε. Συνεργάζονταν επίσης με καλλιτέχνες ή και θιάσους που προέρχονταν συνήθως από την πρωτεύουσα. Σύμφωνα με την εφημερίδα, ήταν λίγες οι φορές που οι εκδηλώσεις τους δεν είχαν επιτυχία.

Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυριών

Ο Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυριών Κιάτου είχε κοινωφελή χαρακτήρα. Ήταν σύλλογος με κοινωνική και φιλανθρωπική δράση, στην οποία είχαν στρατευθεί γυναίκες της μεσαίας και της ανώτερης αστικής τάξης του Κιάτου. Στις προηγούμενες σελίδες έχουν γίνει αρκετές φορές στους χορούς που διοργάνωνε, συνήθως με αφορμή τις Απόκριες και τα Χριστούγεννα. Από τις εκδηλώσεις αυτές αντλούσε άλλωστε το κύριο ποσοστό των πόρων του, που προερχόταν επίσης και από τις εισφορές των μελών του²³¹.

Ο Σύνδεσμος έδινε προτεραιότητα σε δύο κυρίως θέματα, την παροχή βοήθειας στους απόρους και τον εξωραϊσμό της πόλης, την οποία επιθυμούσε να καταστήσει πιο όμορφη και λειτουργική, καθώς και πιο τουριστική. Έτσι, τον Μάρτιο και τον Αύγουστο του 1935 πραγματοποιήθηκαν δύο χοροί για τον εξωραϊσμό της πόλης, την αναμόρφωση της κεντρικής πλατείας και την ανάπλαση των δρόμων της²³². Άλλες διοργανώσεις στόχευαν στην διατήρηση και τον πολλαπλασιασμό του

²³¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, *Επιτομή... ό.π.*, σελ. 692.

²³² «Σικυών», φύλλα της 03/03/1935 και της 18/08/1935.

αστικού πράσινου²³³. Και φυσικά, ο πιο σημαντικός στόχος ήταν η χρηματική στήριξη που πρόσφερε ο Σύνδεσμος στους άπορους της πόλης²³⁴.

Το διοικητικό συμβούλιο του Συνδέσμου αποτελούταν από επιφανή πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας. Πρόεδρος του συλλόγου το 1932²³⁵ ήταν η Ζώγου Ν. Φραντζή. Η Ζωή (Ζώγου) Ν. Φραντζή – Στράτου είχε καταγωγή από το Ξυλόκαστρο και ήταν κόρη πολιτικού μηχανικού του κράτους (ο οποίος είχε στο βιογραφικό του την κατασκευή πολλών δημοσίων έργων) και ήταν παντρεμένη με τον αδερφό του σταφιδεργοστάση Σπύρου Φραντζή²³⁶, τον Νικόλαο Φραντζή, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε στο Ξυλόκαστρο κατασκευάζοντας μεγάλες αποθήκες σταφίδας²³⁷. Τα υπόλοιπα μέλη του συμβουλίου απαρτιζόνταν από τις κυρίες: Ισμήνη Γ. Ρώκα, Ντίνα Καραχάλιου, σύζυγο του Παναγιώτη Καραχάλιου, ο οποίος ήταν γιατρός και σχολίατρος²³⁸, Α. Μπαλλά, Κ. Σπανού, Α. Παπαγιανοπούλου, Χ. Παπαγεωργίου, Πλουμιστού, Τομάρα και Καπαγιαννίδου, και τις δεσποινίδες Πόπη Κλώνη, Νίτσα Μπόμπολα, Χρυσανγή Γκράβα, η οποία ήταν παντρεμένη με δικηγόρο και ήταν κόρη του Αθανάσιου Γκράβα, μεγαλογαιοκτήμονα και δήμαρχο Σικωνίας την περίοδο 1891 με 1895²³⁹, Ασπασία Γιουρουκού και αρκετές άλλες. Τον Δεκέμβριο του 1937²⁴⁰ ως πρόεδρος αναφέρεται η Α. Σ. Παπαγιανοπούλου, η οποία ήταν δασκάλα²⁴¹, γραμματέας η Νίτσα Καπλάνη και ταμίας η Μίνα Πανιάρα. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες σχετικά με την κοινωνική υπόσταση των υπόλοιπων κυριών που αναγράφονται παραπάνω στο Κιάτο, αλλά αρκετές φορές αναφέρεται στην εφημερίδα ότι ήταν μέλη της υψηλής κοινωνίας του.

Ο Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυριών του Κιάτου εντάσσεται σε μία μεγαλύτερη προσπάθεια των γυναικών στην Ελλάδα για την ενσωμάτωσή τους πιο ενεργά στην κοινωνία. Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι γυναίκες στην Αθήνα -και μάλιστα εκείνες που προέρχονταν από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις- δημιούργησαν

²³³ «Σικυών», φύλλα της 09/02/1936 και της 14/03/1937.

²³⁴ «Σικυών», φύλλα της 14/08/1932, 24/12/1933, 12/12/1937.

²³⁵ «Σικυών», φύλλο της 14/08/1932.

²³⁶ Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δόξα...ό.π., σελ. 228.

²³⁷ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 229.

²³⁸ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή...ό.π., σελ.308.

²³⁹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή...ό.π., σελ. 235.

²⁴⁰ «Σικυών», φύλλο της 12/12/1937.

²⁴¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δόξα...ό.π., σελ. 244.

συλλόγους, αρχικά φιλανθρωπικούς. Το πρώτο γυναικείο σωματείο ιδρύθηκε το 1855 από τη Μαρία Υψηλάντη, ανηψιά του Αλέξανδρου, η οποία ίδρυσε τη «Φιλανθρωπική εταιρία των Κυριών», της οποίας η αρμοδιότητα ήταν να φροντίζει τα ορφανά παιδιά που άφηνε πίσω της η πανδημία της χολέρας²⁴². Νωρίτερα το 1852, είχε ήδη συσταθεί στην Αθήνα ο «Σύλλογος Κυριών υπέρ της γυναικείας παιδείσεως» από την Καλλιόπη Κεχαγιά, με σκοπό την μόρφωση των γυναικών, οι οποίες ήταν αναλφάβητες στο συντριπτικό ποσοστό του 90% ολόκληρου του ελληνικού γυναικείου πληθυσμού²⁴³. Οι δύο αυτοί σύλλογοι είναι η αρχή του φεμινιστικού κινήματος της Ελλάδας, το οποίο βρήκε για εκπρόσωπό του και αρχηγό του την Καλλιρρόη Παρρέν²⁴⁴, που κυκλοφόρησε την πρώτη γυναικεία εφημερίδα το 1887, την «Εφημερίδα των Κυριών»²⁴⁵. Μέχρι και τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα οι γυναικείες δράσεις περιορίζονταν σε φιλανθρωπικές και πολιτισμικές, όμως το 1908 συστάθηκε ένα από τα πρώτα αξιόλογα γυναικεία σωματεία, το «Εθνικό συμβούλιο των Ελληνίδων», το οποίο έβαλε τις βάσεις για τις μεγαλύτερες γυναικείες διεκδικήσεις, όπως η ψήφος²⁴⁶. Αργότερα, το 1920 ιδρύθηκε από την Αύρα Θεοδοροπούλου και την Μαρία Νεγροπόντη ο Σύνδεσμος για τα δικαιώματα των γυναικών²⁴⁷, τον οποίο διέλυσε το μεταξικό καθεστώς μία μέρα μόλις μετά την επιβολή του στην Ελλάδα²⁴⁸. Κατά την μεταξική περίοδο η γυναίκα, στα τραγούδια της εποχής, εμφανίζεται ως άβουλη και ως «αντικείμενο», καθώς ο σκοπός της είναι να περάσει από τον πατέρα στον σύζυγο²⁴⁹. Σύμφωνα με τον Μεταξά: «δι' άλλα επλάσθη ο άνδρας και δι' άλλα η γυναίκα, άλλως επλάσθη εκείνος και αυτή». Η γενική άποψη της κυβέρνησης ήταν πως ο προορισμός της γυναίκας είναι η

²⁴² Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία του Ελληνικού φεμινιστικού κινήματος, Ιδιωτική έκδοση Αθήνα, 1990, σελ. 77.

²⁴³ Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 79.

²⁴⁴ Η Καλλιρρόη Παρρέν γεννήθηκε το 1859 στο Ρέθυμνο και φοίτησε στην σχολή Σουρμέλι το 1867. Αργότερα σπούδασε στο Αρσάκειο και πήρε το πτυχίο της δασκάλας το 1867. Ένα ταξίδι της στην Ανατολή στάθηκε η αφορμή για να γίνει φανατική φεμινίστρια, όπως η ίδια εξιστορεί, καθώς γνώρισε την ταπείνωση και το δουλικό καθεστώς στο οποίο βρήσκονταν οι γυναίκες της Ανατολής. Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 96.

²⁴⁵ Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 96.

²⁴⁶ Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 124.

²⁴⁷ Έφη Αβδελά, Αγγελική Ψάρρα, Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 39.

²⁴⁸ Έφη Αβδελά, Αγγελική Ψάρρα, Φεμινισμός... ό.π, σελ. 44.

²⁴⁹ Μαχαίρα Ελένη, Η Νεολαία της 4ης Αυγούστου, Φωτογραφές, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής νεολαίας, Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα, 1987, σελ. 70.

δημιουργία οικογένειας και πως ο χώρος του σπιτιού είναι ο μόνος στον οποίο θα έπρεπε να δραστηριοποιείται²⁵⁰, καθώς έξω από αυτόν αποκτούσε ελευθεριότητα και δυνατότητα κοινωνικής συνειδητοποίησης, πράγμα το οποίο έθετε σε κίνδυνο τον θεσμό της οικογένειας²⁵¹. Οι διανοούμενες γυναίκες θεωρούνταν πως τραυμάτιζαν την ηθική και χαρακτηρίζονταν ως «κοινωνικά απόβλητα»²⁵², γι' αυτό οι γυναικείες οργανώσεις απαγορεύτηκαν ή αποδυναμώθηκαν²⁵³. Αναπόφευκτο ήταν γυναικείοι σύλλογοι που είχαν συσταθεί, όπως η «Πανελλήνια γυναικεία επιτροπή κατά του πολέμου και του φασισμού» (1934) και η «Γυναικεία επιτροπή συνεργαζομένων οργανώσεων» (1935) να διαλυθούν μετά την επιβολή του μεταξικού καθεστώτος²⁵⁴.

Παρ' όλο το αντιδραστικό κλίμα, η γυναίκα την περίοδο του μεσοπολέμου αποκτά ορατή κοινωνική θέση, καθώς εργάζεται, και πολιτική άποψη, καθώς το 1930 αποκτά δικαίωμα ψήφου²⁵⁵. Οι κυρίες του Κιάτου, μιμούμενες τις γυναίκες της πρωτεύουσας, οργανώθηκαν κι εκείνες με τη σειρά τους ιδρύοντας και στελεχώνοντας κοινωφελείς κυρίως συλλόγους, οι οποίοι είχαν μεγάλη κοινωνική και πολιτιστική συνεισφορά στην πόλη.

²⁵⁰ Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, Κατασκευάζοντας την εικόνα του «Μεγάλου Ηγέτη»: Προπαγάνδα και ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου, Η δικτατορία του Μεταξά, Νεολαία-ιδεολογία-Αισθητική, Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 2010, σελ. 22.

²⁵¹ Ελένη Μαχαίρα, Η Νεολαία... ό.π, σελ. 70.

²⁵² Ελένη Μαχαίρα, Η Νεολαία... ό.π, σελ. 75.

²⁵³ Έφη Αβδέλα, Αγγελική Ψάρρα, Φεμινισμός... ό.π, σελ. 96.

²⁵⁴ Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 54.

²⁵⁵ Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, Ιστορία... ό.π, σελ. 230.

Σύλλογος Φιλοπτώχου Αδελφότητας

Ο Σύλλογος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας ήταν συνδεδεμένος με την Εκκλησία και τις αγαθοεργίες της, και οι διοργανώσεις του είχαν πάντα ως αφορμή κάποια μεγάλη θρησκευτική εορτή. Τα μέλη του προέρχονταν από όλες τις κοινωνικές τάξεις του Κιάτου και ήταν αποκλειστικά γυναίκες. Μέσα από τους χορούς και τις λαχειοφόρους αγορές²⁵⁶ που διοργάνωνε αποσκοπούσε να βοηθήσει τους άπορους της πόλης²⁵⁷ και να στηρίξει τις εκκλησίες της. Δυστυχώς, δε γνωρίζουμε τον αριθμό των απόρων του Κιάτου εκείνης της εποχής.

Το διοικητικό συμβούλιο της Φιλοπτώχου είχε ως πρόεδρό του τον αιδεσιμότατο Δ. Μπόμπολα²⁵⁸. Από τα υπόλοιπα μέλη του συλλόγου ονομαστικά αναφέρονται στις πηγές οι αδερφές Νίτσα και Πόπη Ροκά, οι οποίες είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο²⁵⁹, οι Κ. Μακρής, ο οποίος ήταν ιατρός²⁶⁰ και Α. Ανδρικόπουλος, καθώς και οι κυρίες Αναστασία Γεωργαντοπούλου, σύζυγος του κτηματία Δημήτριου Γεωργακοπούλου με καταγωγή από το Δερβένι Κορινθίας²⁶¹, Ε. Μπόμπολα και Α. Σελέτα, η οποία ήταν δασκάλα²⁶². Επίσης, ως μέλη του συλλόγου αναφέρονται και σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνίας του Κιάτου, όπως διευθυντές τραπεζών, δικηγόροι, γιατροί και δημοδιδάσκαλοι²⁶³.

²⁵⁶ «Σικυών», φύλλο της 08/10/1933, 10/02/1935.

²⁵⁷ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 693.

²⁵⁸ «Σικυών», φύλλο της 11/08/1935.

²⁵⁹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 693.

²⁶⁰ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 345.

²⁶¹ Γεώργιος Κασκαρέλης, Επιτομή... ό.π., σελ. 307.

²⁶² Γεώργιος Κασκαρέλης, Η δοξα.....σελ. 245.

²⁶³ «Σικυών», φύλλο της 28/02/1937.

Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος

Ο Φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Κιάτου είχε ενεργό δράση στην πολιτιστική ζωή της πόλης, στοχεύοντας κυρίως ζητήματα παιδείας. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η εφημερίδα «Σικυών» κατονομάζει τον Φιλεκπαιδευτικό σύλλογο ως τον κατ' εξοχήν αρμόδιο να αναλάβει την διαδικασία της ίδρυσης φιλαρμονικής στην πόλη, δεδομένου του ότι ήταν υπεύθυνος για τα μορφωτικά θέματα. Αναλόγως, σε αυτόν περιήλθε η υπόθεση της μαντολινάτας, την οποία ο σύλλογος κατάφερε μεν να την ιδρύσει, χωρίς να καταφέρει όμως να επιλύσει τα σχετικά προβλήματα, με αποτέλεσμα αυτή να λειτουργήσει μόνο για έναν χρόνο. Από τις σελίδες της εφημερίδα μαθαίνουμε επίσης ότι ο Φιλεκπαιδευτικός σύλλογος διοργάνωνε συχνά διαλέξεις²⁶⁴, αλλά και χορούς με φιλανθρωπικό χαρακτήρα²⁶⁵.

Το περιεχόμενο των διαλέξεων ήταν ερευνητικού κυρίως χαρακτήρα. Στην πρώτη διάλεξη στο «Κεντρικόν», ο δικηγόρος κ. Κ. Γαλάνης από την Αθήνα διάβασε πρωτογενές υλικό χειρόγραφων εγγράφων, τα οποία αφορούσαν την ελληνική επανάσταση του 1821 στην περιοχή της Κορινθίας, καταγράφοντας τους δημογέροντες, τους οπλαρχηγούς και τους αξιωματικούς, αλλά και τις μάχες που έδωσαν στην περιοχή της Κορινθίας²⁶⁶. Στη δεύτερη διάλεξη ο κ. Χατζηπέτρου, ο οποίος ήταν διακεκριμένο μέλος της Θεοφιλοσοφικής Εταιρίας Αθηνών, θα αποδείκνυε τη μετά θάνατον ύπαρξη της ψυχής, κυρίως με τον λόγο του.

Οι προσπάθειες του συλλόγου για την ίδρυση της φιλαρμονικής και της μαντολινάτας, αλλά και οι προαναφερθείσες διαλέξεις είναι οι μόνες πνευματικές δραστηριότητές του εκείνη την εποχή που εξετάζουμε.

²⁶⁴ «Σικυών», φύλλο της 10/04/1932.

²⁶⁵ «Σικυών», φύλλο της 25/12/1931.

²⁶⁶ «Σικυών», φύλλο της 05/04/1931.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η πόλη του Κιάτου από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα φιλοξενεί μία ισχυρή αστική τάξη, καθώς η παραγωγή και οι εξαγωγές κορινθιακής σταφίδας την έχουν αναδείξει ως σημαντικό εμπορικό κέντρο με πολυάριθμες επιχειρήσεις σε διάφορους τομείς. Ο ρόλος της είναι τόσο σημαντικός, που δεν μας εντυπωσιάζει το γεγονός ότι ο Κατανιώτης Σωτήριος Κροκιδάς, έφτασε το 1922 στο ανώτατο αξίωμα του πρωθυπουργού της Ελλάδας. Η πλειοψηφία των κατοίκων ανήκουν στην υψηλή ή μεσαία τάξη και ο τρόπος διασκέδασής τους, όπως σκιαγραφείται μέσα από τις σελίδες της εφημερίδας «Σικυών», ήταν φανερά επηρεασμένος από την ευρωπαϊκή κουλτούρα. Οι ελληνικές παραδόσεις που συνδέονται με τις αγροτικές κοινωνίες της υπαίθρου δεν έχουν φανερή θέση στο σκηνικό αυτό.

Η συμβολή των ισχυρών οικογενειών Ζούζουλα και Φραντζή στην ανάπτυξη της πόλης είναι πολύ σημαντική, τόσο στην οικονομία όσο και στον πολιτισμό. Με τις πρωτοβουλίες τους εισάγουν στο Κιάτο τις μορφές τέχνης που αγαπά η αστική Ευρώπη: θέατρο, μουσική, κινηματογράφο. Τα καφενεία που ιδρύουν και συντηρούν, οι κινηματογράφοι, οι σύλλογοι στους οποίους εμπλέκονται ενεργά, έγιναν γρήγορα χώροι συγκέντρωσης και ανταλλαγών, μέσα από τους οποίους έφταναν στην πόλη τα νέα ρεύματα της πρωτεύουσας. Στους χώρους αυτούς φιλοξενήθηκαν διακεκριμένοι καλλιτέχνες, που μπορεί να ήταν εντόπιοι, όπως ο διεθνώς αναγνωρισμένος βαρύτονος Απόστολος Πρεδάρης, είτε όχι, όπως ο επιφανής μαέστρος Δημήτρης Μητρόπουλος.

Η ανάδειξη του Κιάτου σε οικονομικό κέντρο της Ελλάδας δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει την πολιτιστική ζωή. Η κοινωνία της διατηρεί το βλέμμα στραμμένο στην συνέχιση και στην ενδυνάμωση της ανάπτυξής της. Έτσι, τα αρσενικά μέλη της προετοιμάζονταν για να αναλάβουν τις οικογενειακές επιχειρήσεις, ενώ οι κοπέλες διέθεταν τον χρόνο τους σε κοινωνικές επαφές και εκδηλώσεις που διοργανώνονταν σε αρχοντικά σπίτια ή σε κέντρα διασκέδασεων. Σημαντική είναι η παρουσία των γυναικείων συλλόγων, όπως ο Σύνδεσμος Δεσποινίδων και Κυριών και ο Σύλλογος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας, των οποίων η πιο προβεβλημένη δραστηριότητα ήταν η διοργάνωση χορών. Μουσική και χορός,

θέατρο και κινηματογράφος είναι οι εκλεπτυσμένες διασκεδάσεις της αστικής τάξης της εποχής.

Μέσα από την εφημερίδα «Σικυών» προβάλλονται οι τέχνες και η μουσική που αντιπροσωπεύουν κυρίως την υψηλή κοινωνία του Κιάτου. Οι προτιμήσεις της εφημερίδας, στα είδη της μουσικής και της τέχνης που προβάλλει, γίνονται φανερές μέσα από τα σχόλια των ανταποκριτών και αρθρογράφων, οι οποίοι πολλές φορές σε αυτά δεν παραλείπουν, όπως είδαμε, να εκθειάσουν οποιαδήποτε μορφή τέχνης εισάγεται από την αστική τάξη της Αθήνας και της Ευρώπης. Η κοινωνία του Κιάτου συμφωνεί και ακολουθεί: οι θίασοι θεάτρου και οπερέτας που επισκέπτονται την πόλη παρουσιάζουν ρεπερτόριο προερχόμενο κυρίως από την Ευρώπη, αλλά και από το ελληνικό μελόδραμα, και αναπαράγουν έργα τα οποία παίζονται στις μεγάλες σκηνές της πρωτεύουσας. Η μεγάλη συχνότητα διέλευσης και παραμονής αυτών των θιάσων στην πόλη δίνει το μέτρο του θαυμασμού των Κατανιωτών.

Μία άλλη μορφή τέχνης, η οποία απολαμβάνει μεγάλης εκτίμησης στο Κιάτο είναι η λυρική μουσική. Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά ο βαρύτονος Απόστολος Πρεδάρης και ο τενόρος Δημήτρης (Τάκης) Δακόπουλος, που, παρά το πιεσμένο πρόγραμμά τους, πραγματοποίησαν συχνές εμφανίσεις στα μεγάλα κέντρα του Κιάτου, οι οποίες είχαν μεγάλη επιτυχία. Ενώπιον του τοπικού κοινού, που προσέρχονταν με ευχαρίστηση, παρουσίασαν άριες από τις πιο γνωστές όπερες του ευρωπαϊκού ρεπερτορίου, συντονίζοντας την πόλη με την επίσημη σκηνή του ελληνικού μελοδράματος. Ειδικά ο Απόστολος Πρεδάρης έδινε πολύ συχνά το παρόν στο Κιάτο και μάλιστα οι συναυλίες του δεν περιορίζονταν μόνο στις αίθουσες της πόλης, αλλά και στα πέριξ, όπου πολλές φορές συμμετείχε σε πανηγύρια. Πράγμα που σηματοδοτεί το πόσο η μουσική αυτή ήταν εδραιωμένη στη ζωή του Κιάτου, και μάλιστα όχι μόνο στην υψηλή του τάξη, αλλά σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Αλλά και αντίστροφα, το γεγονός ότι αυτός ο τόπος γέννησε έναν από τους πιο σημαντικούς Έλληνες βαρύτονους χαρακτηρίζει την άνθηση και την εξέλιξη του Κιάτου.

Πολύ σπουδαίο και σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή και την διασκέδαση των Κατανιωτών έχουν οι πολυάριθμοι χοροί που διοργανώνονται, είτε από την υψηλή τάξη, είτε από τους κοινωφελείς συλλόγους, οι οποίοι βέβαια στελεχώνονται κυρίως από τα μέλη της. Οι χοροί συνδέονται άμεσα με τις αποκριές, αλλά δεν

περιορίζονται σε αυτές. Οι ανταποκρίσεις που γίνονται στις στήλες της «Σικωνίας» μαρτυρούν τον πλούτο της αστικής τάξης, που αγαπά να επιδεικνύει τα εκλεπτυσμένα ήθη της, επιδιόδομη σε ευρωπαϊκούς χορούς. Η μεγάλη αγάπη των Κατανιωτών στους ευρωπαϊκούς χορούς φαίνεται και από τη μεγάλη προσέλευση και συμμετοχή που είχαν στις δραστήριες χορευτικές ομάδες της πόλης και στα χοροδιδασκαλεία. Ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί κάνουν την εμφάνισή τους κυρίως μετά την μεταξική δικτατορία.

Η πρωτεύουσα έχει σημαντική επιρροή στην κοινωνία του Κιάτου γενικότερα, και στη μουσική του ειδικότερα. Καθώς η πόλη βρίσκεται κοντά στην Αθήνα, είναι σε θέση να διεκδικεί και να απολαμβάνει θεάματα και καλλιτέχνες που αντιπροσωπεύουν τις ανώτερες εκεί παραγωγές, όπως το χορευτικό ζευγάρι «λεπτές σιλουέτες» και το 10μελές ρωσικό μπαλέτο των αδερφών Καραμανώφ, και φυσικά την μεγάλη συναυλία του Ωδείου Αθηνών με μαέστρο τον Δημήτρη Μητρόπουλο.

Σημαντική, επίσης, είναι και η παρουσία των φίλων του κινηματογράφου. Αν σκεφτεί κανείς ότι σήμερα το Κιάτο διαθέτει μόνο μία αίθουσα προβολής ταινιών, είναι εντυπωσιακό να διαπιστώνουμε ότι κατά τη δεκαετία του 1930 είχε τέσσερις, και μάλιστα πολύ καλά συντονισμένες με τις σύγχρονές τους τάσεις.

Αντίθετα, η παραδοσιακή και η λαϊκή μουσική φαίνεται ότι δεν έχουν χώρο στην πολιτιστική κοινωνία του Κιάτου και στη διασκέδασή της. Οποιαδήποτε αναφορά της εφημερίδας σχετικά με τα πανηγύρια που πραγματοποιούνταν στην περιοχή, στα οποία συμμετείχαν παραδοσιακές κομπανίες, είναι σπάνια και αφορά μόνο τα χωριά γύρω από το Κιάτο και την ευρύτερη περιοχή του δήμου Σικωνίας. Το ίδιο συμβαίνει και με το αστικό λαϊκό τραγούδι, αν και την περίοδο του μεσοπολέμου αυτό είναι δημοφιλές στους κόλπους των μεγάλων αστικών κέντρων. Οι πληροφορίες σχετικά με αυτό το είδος της μουσικής που αντλούνται μέσα από την εφημερίδα, είναι ελάχιστες και αφορούν απομακρυσμένα χωριά του δήμου Σικωνίας και του δήμου Ευρωστίνης. Το αστικό λαϊκό τραγούδι και τα καφέ-αμάν φαίνεται πως εκτοπίζονται από τις εξευρωπαϊσμένες μορφές τέχνης, που στο Κιάτο ευδοκιμούν. Οι κριτικές της εφημερίδας στα ακούσματα αυτά είναι αρνητικές και μάλιστα καταγγελλτικές για την ατμόσφαιρα των χώρων όπου κυκλοφορούν, και για την ηθική τους. Οι απόψεις που επικρατούν τα ταυτίζουν με κατώτερα κοινωνικά

στρώματα και περιθωριακά στοιχεία, σε ευθεία γραμμή με την λογοκρισία του μεταξικού καθεστώτος σχετικά με τα καφέ-αμάν και το ρεμπέτικο τραγούδι.

Παρά την εκπεφρασμένη αγάπη για την μουσική, το Κιάτο για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν διαθέτει κάποια σχετική σχολή, χορωδία ή ορχήστρα. Η εφημερίδα «Σικυών» επισημαίνει επίμονα αυτό το κενό και προσπαθεί να παρακινήσει πολίτες και συλλόγους για την ίδρυση μαντολινάτας και φιλαρμονικής. Η πρώτη γνωρίζει τελικά μια πολύ βραχεία λειτουργία, μόλις ενός έτους, ενώ η φιλαρμονική συγκροτείται τελικά κάτω από την πίεση του μεταξικού καθεστώτος. Σχολή μουσικής και χορωδία το Κιάτο δεν θα ιδρύσει πριν το τέλος της δεκαετίας του 1930. Αυτά τα δεδομένα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ενώ το Κιάτο λόγω της οικονομικής του ανάπτυξης είχε ένα αναπτυγμένο αντιθέτως, δε νιώθει την ανάγκη να δημιουργήσει χώρο στη μουσική παιδεία. Το παράδοξο εδώ είναι πως, ενώ οι Κατανιώτες, με το υψηλό τους μορφωτικό επίπεδο, διασκεδάζουν περισσότερο με τις εξευρωπαϊσμένες μορφές τέχνης, δεν θωρακίζουν θεσμικά την πόλη τους, ώστε να παράγει την μουσική, της οποίας φαίνεται να είναι λάτρεις, και την οποία γνωρίζουν καλά μέσα από το θέατρο και τις συναυλίες κλασικού ρεπερτορίου.

Πολύ σημαντικό ρόλο στη διασκέδαση του Κιάτου έχουν οι σύλλογοι, των οποίων σημαίνουσα δραστηριότητα είναι οι συνεχείς διοργανώσεις χορών. Με αφορμή διάφορα κοινωφελή θέματα, οι πολίτες του Κιάτου έχουν την ευκαιρία να διασκεδάσουν, να κοινωνικοποιηθούν και, φυσικά, να βοηθήσουν με τη χορηγία τους τους ευάλωτους συμπολίτες τους.

Εν κατακλείδι, το Κιάτο από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εμφανίζει μια πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη, που ανεβάζει το κοινωνικό και πολιτιστικό του επίπεδο σε στάθμη ανάλογη των μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας. Η πόλη έρχεται τακτικά σε επαφή με μορφές τέχνης που είναι απρόσιτες για άλλες επαρχιακές και αγροτικές περιοχές. Μια πολυάριθμη αστική τάξη, που αναπτύσσεται κυρίως μετά το 1920, συχνάζει σε πολυώρους πολιτισμού, απολαμβάνοντας θεατρικές παραστάσεις, οπερέτες και συναυλίες κλασικού ρεπερτορίου. Τα πολιτιστικά δρώμενα ικανοποιούν τα εξευρωπαϊσμένα ήθη, αφού οι Κατανιώτες μιμούνται την κοινωνική ζωή στην οποία επιδίδονται τα ανώτερα αθηναϊκά στρώματα. Η εφημερίδα «Σικυών» εκφράζει απόλυτα την νοοτροπία αυτή, επικροτεί τους νεωτερισμούς και προάγει τις συγκεκριμένες μορφές

τέχνης, παραγκωνίζοντας την παραδοσιακή και λαϊκή μουσική. Παρ' όλα αυτά, μετά το 1936, τα ιδανικά και οι πρωτοβουλίες του μεταξικού καθεστώτος αφήνουν ένα εμφανές ίχνος και στον επαρχιακό τύπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αβδελά Έφη, Ψαρρά Αγγελική, Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Γνώση, Αθήνα 1985
2. Αγγελής Βαγγέλης, Εθνική οργάνωση νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941, Η δικτατορία Μεταξά, Νεολαία-Ιδεολογία-αισθητική, Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 2010
3. Ανδρεάδης Ματθαίος, Η Κορινθία τον 20ό αιώνα, τόμος Α΄ 1901-1908, Αθήνα 2012
4. Ανωγιανάκης Φοίβος, Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, Εθνική τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1976
5. Βλησίδης Κώστας, Όψεις του Ρεμπέτικου, Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2004
6. Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910), Συμβολή στην μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1985
7. Δεμέστιχα Αικατερίνη, Η θεατρική ζωή της Αθήνας την εποχή του Γεωργίου Α΄ (1864-1900), Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2013
8. Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, Τα χρόνια της ακμής (1864-1922), Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784-1974), τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008
9. Ευστρατίδου-Δημητροπούλου Βασιλική, Ο προσφυγικός κόσμος της Κορινθίας, Πρακτικά, Γ΄ Παγκορινθιακού συνδέσμου, Ίδρυμα Κορινθιακών Μελετών, Κιάτο 2009
10. Θωμόπουλος Σώζων, Ο κορινθιακός τύπος, εφημερίδες - περιοδικά (1874-1924), Συμβολή στην ιστορία του ελληνικού τύπου, Αθήνα 1966
11. Καρούλας Γεώργιος, Κορινθιακές ιστορικές μνήμες, Κιάτο 1992
12. Κασκαρέλης Γεώργιος, Επιτομή στην χρονολογική ιστορία της Σικυωνίας: από το 5.000 π.Χ. έως το 2010 μ.Χ., Ευρωπρίντ, Αθήνα 2010

13. Κασκαρέλης Γεώργιος, Η δόξα της αρχαίας και νέας Σικυωνίας, Ίσθμιον, Κιάτο 2017
14. Κασκαρέλης Γεώργιος, Η ένδοξη οικογένεια Κανελλοπούλου: Ευεργέτης του έθνους και του Κιάτου, Δελτίο Ιδρύματος Κορινθιακών μελετών, Τεύχος 54, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2013
15. Κασκαρέλης Γεώργιος, Το Καίσαρι του δήμου Σικυωνίας, Γεωγραφία, Ιστορία και Λαογραφία, Παλαιά και Νέα, Ίσθμιον, Κιάτο, Ιανουάριος 2013
16. Κασκαρέλης Γεώργιος, Το χρονικό του 1ου δημοτικού σχολείου Κιάτου (1840-2018), Ίσθμιον, Κιάτο 2018
17. Κεφαλά Χρυσούλα, Η επίδραση των μπουλουκιών στην ελληνική κοινωνία, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2005
18. Κοκκωνάκης Σωτήρης, Ιστορίες από τα θρανία – Πρόσωπα και γεγονότα, Το γυμνάσιο Κιάτου και η συνέχειά του 1917-2007, 100 χρόνια από το τετρατάξιο γυμνάσιο στο 1ο γυμνάσιο και στο 1ο λύκειο, Ίσθμιον, Κιάτο 2018
19. Κοκκωνάκης Σωτήρης, Η συμβολή της σταφίδας στην οικονομία της περιοχής του Κιάτου κατά τον μεσοπόλεμο, Πρακτικά Γ΄ Παγκορινθιακού συνεδρίου, Κιάτο 2009
20. Κοντόζογλου Θεοδόσιος, Κόρινθος, Σελίδες από την Νεότερη Ιστορία της, Γ΄ τόμος, Δήμαρχοι Κορινθίων 1834 – 2014, Rap Media, Κόρινθος 2014
21. Κουμπαρέλης Άρης, Σύνοψη Ιστορίας Ελληνικού Πολιτικού Τύπου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Αργοστόλι 2020
22. Κώστιος Αποστόλης, Δημήτρης Μητρόπουλος “Αυτοβιογραφικά”, Ελληνικές Μουσικές Εκδόσεις, Αθήνα 2010
23. Λίγκας Βασίλης, Το Κιάτο στο διάβα του χρόνου, Κιάτο 2015
24. Μανιάτης Διονύσης, Οι φωνογραφιτζήδες, Αθήνα 2001
25. Μαχαίρα Ελένη, Η Νεολαία της 4ης Αυγούστου, Φωτογραφές, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής νεολαίας, Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα 1987
26. Μόσχου-Σακορράφου Σάσα, Ιστορία του Ελληνικού φεμινιστικού κινήματος, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1990
27. Μυλωνάς Κώστας, Ελληνική μουσική, Ιστορικά ορόσημα, Νεφέλη, Αθήνα 2002

28. Μυστακίδου Κατερίνα, Η μεγάλη Ιδέα στον τύπο του γένους, ο Τύπος στην Ελλάδα και στην οθωμανική αυτοκρατορία (1800-1924), Πατάκη, Αθήνα 2004
29. Νικολής Σταμάτης, Ο Δήμος Τρικάλων (Ξυλόκαστρο) 1840-1940, Ξυλόκαστρο 2009
30. Παπαγιανόπουλος Στέλιος, Αναμνήσεις από το Κιάτο, Κιάτο 2013
31. Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, Κατασκευάζοντας την εικόνα του «Μεγάλου Ηγέτη»: Προπαγάνδα και ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου, Η δικτατορία του Μεταξά, Νεολαία-ιδεολογία-Αισθητική, Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 2010
32. Πετράκη Μαρίνα, Ο μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, Ωκεανία, Αθήνα 2006
33. Πλουμίδης Σπυρίδων, Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941), Αθήνα 2016
34. Πουρής Χρήστος, Οι παραστάσεις του Ελληνικού μελοδράματος στην Κεφαλονιά, Πρακτικά, Τόμος Γ', Το θέατρο μέσα από το έργο των καλλιτεχνών και την ιστορική μνήμη, Ενέργειες ανάδειξης σύγχρονου πολιτισμού και ιστορικής κληρονομιάς από τον δήμο Αργοστολίου, Δεκέμβριος 2008
35. Ράπτης Μιχάλης, Επίτομη ιστορία του ελληνικού μελοδράματος και της εθνικής λυρικής σκηνής (ΕΛΣ) 1888/1988, Κτηματική Τράπεζα, Αθήνα 1989
36. Ραυτόπουλος Γιώργος, Διονύσιος Λαυράγκας, 1860-1941, Ένας ιδεολόγος της μουσικής μας ζωής, Από τη ζωή και το έργο του, Μουσική Εταιρία «Διονύσιος Λαυράγκας», 1993
37. Σκαμνάκης Αντώνης, Ο ημερήσιος τύπος της περιφέρειας, Ιστορία και προοπτικές, Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών Εθνικού ιδρύματος Ερευνών, Επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Αθήνα 2002
38. Ταρτάρης Χρήστος, Απόστολος Πρεδάρης, Ο άνθρωπος που δόξασε διεθνώς την Κορινθία, Κόρινθος 2002
39. Τσιούγκος Πέτρος, Αρχαία και Νέα Ιστορία του χωριού μου, Ελληνοχώρι Κορινθίας, Κιάτο 2000

40. Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί..., Η ακμή του αθηναϊκού καφέ αμάν στα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, Συμβολή στη μελέτη της προΐστορίας του ρεμπέτικου, Στιγμή, Αθήνα 1989
41. Clogg Richard, Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2012
42. Gauntlett Στάθης, Ρεμπέτικο τραγούδι, Συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση, εκδόσεις του Εικοστού πρώτου, Αθήνα 2001
43. Pennanen Risto Pekka, «Η ελληνοποίηση της οθωμανικής λαϊκής μουσικής», Μουσικός λόγος, Τεύχος 8 (Χειμώνας 2009)
44. Smith James, Μελόδραμα, Η γλώσσα της κριτικής, μετάφραση: Ιουλιέτα Ράλλη-Καίτη Χατζηδήμου, Ερμής ΕΠΕ, Οκτώβιος 1981